

ДНЕВНИКЪТЪ

(стенографски)

на

XIV-то обикновено Народно събрание

Втора редовна сесия.

XXI заседание, сжбота, 14 ноемврий 1909 г.

(Открито отъ подпрѣдседателя г. Н. Гимиджийски въ 3 ч. 10 м. слѣдъ пладне)

Прѣдседателствующъ Н. Гимиджийски: (Звъни)
Засѣданието се отваря.

Г. секретарьтъ ще прочете списъка на г. г. народнитѣ прѣдставители.

Секретарь П. Паскалевъ: (Прочита списъка.
Отсѣтствуватъ г. г. народнитѣ прѣдставители: Н. Вельовъ, П. Гачевъ, Никола Георгиевъ, Н. Гешевъ, Й. Гунчевъ, В. Димчевъ, Д. Драгиевъ, Д-ръ И. Дрѣнковъ, В. Здравевъ, П. Ивановъ, Д. Каранешевъ, Н. Козаревъ, Н. Коларовъ, Г. Копринаровъ, Я. Куцаровъ, И. Кюсеивановъ, Н. Кжневъ, И. Марковски, М. Михайловъ, Е. Начевъ, И. Паликрушевъ, Д. Папазовъ, Р. Пашовъ, Н. Пеневъ, П. Петровъ, Д-ръ С. Поповъ, С. Поповъ, Я. Поповъ, Д-ръ Е. Разпоповъ, А. Русевъ, К. Сидеровъ, Я. Симеоновъ, В. Станчевъ, Н. Станчевъ, С. Стефановъ, Д-ръ Х. Танчевъ, А. Тараторовъ, Д-ръ И. Тривчевъ, Н. Холевичъ, А. Христовъ и Е. Христовъ)

Прѣдседателствующъ Н. Гимиджийски: Отсѣтствуватъ 41 народни прѣдставители. Има нужното число налице, за да се състои засѣданието законно.

Прѣди да се пристѣпи къмъ дневния редъ, съобщавамъ на г. г. народнитѣ прѣдставители, че е разрѣшенъ отпускъ на слѣдующитѣ г. г. народни прѣдставители: на горнеорѣховския, г. С. Рожевъ — 1 день, на царибродския, г. Е. Начевъ — 6 дена, на добришкия, г. С. Поповъ — 10 дена, на горнеорѣховския, г. Д. Каранешевъ — 3 дена и на карловския, г. Н. Козаревъ — 6 дена.

Съобщавамъ на г. г. народнитѣ прѣдставители, че е постѣпилъ отъ Министерството на търговията и земледѣлието законопроектъ за земледѣлското образование, опитнитѣ и културни заведения по

повдигане на земледѣлието. Тоя законопроектъ ще бѣде раздаденъ на г. г. народнитѣ прѣдставители и своеврѣменно поставенъ на дневенъ редъ за разглеждане отъ Събранието.

Пристѣпѣме къмъ дневния редъ — изслушване рѣчьта на г. министра на търговията и земледѣлието по турско-българския протоколъ, съглашението по мюфтийския въпросъ и съглашението съ компанията на източнитѣ желѣзници.

Има думата г. министърътъ на търговията и земледѣлието.

Министъръ А. Ляпчевъ: Г. г. народни прѣдставители! Това бѣше на 18 октомврий, прѣди една година и нѣщо, когато азъ бидохъ изпратенъ за Цариградъ. Прѣзъ пътуването ми отъ Пловдивската гара край всичкитѣ гари у насъ, до послѣдната, дори и въ Хебибчево, съпровождаше ме прѣзъ тъмната нощъ единъ гласъ отъ весело „ура“. Това бѣха българскитѣ запасни, които, на брой 110—115 хиляди човѣка, току-що бѣха разпуснати. Тѣжна мисль ме обземаше при този радостенъ викъ на толкова български синове, които съ разпускането си бѣха убѣдени, че всичко е свършено най-благополучно, а за мене не само спокойствието, но и хладнокрѣвието мѣчно можеше въ тия минути да се запази. Тѣй пристигнахъ азъ въ тоя градъ, дѣто природата е тѣй богатъ, дѣто вътрѣшността е така несигурна и дѣто посокитѣ мѣчно могатъ се разбра. Азъ ходихъ тамъ главно за два въпроса, наложени на българската държава да ги разрѣшава: актътъ на независимостта и прѣдшествующето ѝ завземане на източнитѣ желѣзници не бѣха въпроси, повдигнати отъ българското правителство, тѣ бѣха въпроси, повдигнати още при създаването на берлинския договоръ. Тоя договоръ, г. г. народни прѣд-

ставители, има отличителната черта, че ония, които го създадоха, нѣмаха желание строго да го изпълняватъ. Покойниятъ Горчаковъ, първиятъ прѣдставителъ на Русия, прави прѣдложение, щото силитѣ да се задѣлжатъ и цѣла Европа да счита изпълнението на този договоръ за свой дългъ, той се домогна дори до авторитетното име на августейшия му монархъ, нашиятъ царь-освободителъ, че това е негово желание; но това се не сбѣдна. Това се не сбѣдна, може би, не толкова отъ желание, че този договоръ не трѣбваше да се изпълни, колкото отъ прѣобладаващото мнѣние въ по-малко заинтересуванитѣ велики сили да не си създаватъ въпроси, да не причиняватъ безпокойствие за въ бъдеще, защото не бѣше Австро-Унгария, не бѣше нито Германия, които се съпротивопоставиха на това руско искане, може би, не толкова даже Англия, а по онова време най-нуждающа се отъ дълготраенъ миръ бѣше Франция, подиръ нея и Италия. И тъй, съ неприемането това задѣлжение отъ страна на Европа, щото този договоръ, тъй сключенъ, да се изпълни, силитѣ поставиха начало на разрушението му. Този договоръ, който освободенитѣ задѣлжаваше съ парични тегоби, а на неосвободенитѣ прѣдвѣщаваше политически реформи, имаше взаимни задѣлжения. Този договоръ пълни историята не само на българския народъ прѣзъ изтекшитѣ 30 години, но той пълни историята и на цѣла Европа. И откогато единъ отъ последнитѣ опити, за да се въдворятъ общанитѣ политически реформи, се осуети съ надежда, че ония, които бѣха длъжни, сами ще направятъ това, оттогава се откриха други въпроси, които не чакаха мнѣнието на тогава или оногова, а които трѣбваше да се разрѣшатъ, защото се налагаха. И дълбоко съмъ убѣденъ, че днесъ поне нѣма да се намѣри българинъ — азъ мога смѣло да кажа — и политически човѣкъ, който да не признае, че грѣшка, грѣхъ щѣше да бѣде къмъ интереситѣ на България, ако правителството на времето не се въоръжеше съ нужната отговорностъ и да погледне въ лицето на онова, което му прѣдстоеше да върши.

Източнитѣ желѣзници се завзеха, независимостта се прогласи; но породиха се въпроси отъ сѣция този берлински договоръ, които трѣбваше да ликвидиратъ старото положение, за да уяснятъ новото. По разбирането на тѣзи въпроси, азъ отидохъ въ Цариградъ. Въ Цариградъ, г. г. народни прѣдставители, азъ трѣбваше да държа смѣтка на това, що формално берлинскиятъ договоръ и произтекающитѣ отъ него международни наредби и задѣлжения създаваха за България по отношение на Турция, както по отношение и на европейскитѣ заинтересувани сфери, тъй сѣщо да държа смѣтка и за великия въпросъ, който всѣка минута буди вниманието на политикитѣ, за да може макаръ и договорно съществуващото, но фактически да бѣде въ миръ. Дълга да отбѣлѣжа не само солидарността на правителството, което ме изпрати, не само подкрѣпата на народното прѣдставителство —

защото по онуй време се дебѣше всѣки моментъ, за да ми се каже, че въ София положението е разколѣбано; най-дребнитѣ закачки по най-нищожнитѣ газети създаваха оръжие въ ръцѣтѣ на ония, що имаха да третиратъ съ мене — но и голѣмото довѣрие и силната подкрѣпка, въ добавъкъ на тая на народното прѣдставителство, що повѣри менѣ Негово Величество Царятъ на българитѣ; това довѣрие бѣше една гранитна скала, о която се разбиваха всички интриги, отъ дѣто и да идваха, че положението въ София може да стане нестабилно. Тѣй опрѣятъ и гарантиранъ съ спокойствието на българския народъ и съ неговото изпитано чувство на патриотизмъ, че той веднажъ поделѣ единъ въпросъ, ще го изкара докрай, за мене задачата се улесняваше.

Още сѣциятъ день на пристигането ми, азъ трѣбваше да се интересувамъ не толкова за това, което турцитѣ ще искатъ, колкото за онова, което тѣ прѣготовляватъ спрѣмо насъ. Нашиятѣ войски бѣха разпуснати, но тѣхнитѣ войски се стѣмѣваха. 7 дивизии на нѣколко часа прѣзъ Мраморното море бѣха подъ знамена, а да не говоря за числото на войскитѣ въ Европейска Турция, достиганци на 250 хиляди човѣка, отъ които 90 хиляди само въ Одринъ. Но дълбоката политическа мисль, която ни на една минута не изпусна държавнитѣ мъже въ Цариградъ, безъ разлика на лицата, съ които имахъ работа, ми спомогна не само на първо време още да се отстрани тази опасностъ, която можеше да прѣдизвика друга и да бѣде усложненъ цѣлиятъ въпросъ, но даде ми възможностъ да пристѣпна къмъ уреждането по единъ спокоенъ — да не кажа чисто търговски — начинъ, въпроситѣ, които прѣдстоеха да се разрѣшатъ. Азъ се бавихъ цѣлъ мѣсець, но още отъ първитѣ дни за мене стана ясно, че въ Цариградъ нѣма да свърша азъ въпроса, защото това не крияха нито турскитѣ държавници. Въпросътъ бѣше усложненъ, вслѣдствие намѣсага на европейскитѣ силни държави, вслѣдствие противоположнитѣ тѣхни интереси, вслѣдствие желанието, както знаете, да се поддържа единъ принципъ въ международнитѣ отношения, повдигнатъ отъ тѣй наречения лондонски протоколъ отъ 1870 г., принципъ, че ни единъ договоръ не може да бѣде разрушенъ, освѣнъ съ съгласието на ония, които сѣ го подписали. И понеже берлинскиятъ договоръ се нарушаваше както отъ насъ, така сѣщо и отъ Австро-Унгария въ случая, то стрѣлитѣ на цѣкои отъ европейскитѣ държави бѣха насочени срѣщу по-силния на първо време и искаха да го поставятъ подъ съдъ, искаха да свикатъ конференция и въроятното за мене, както съмъ убѣденъ, за всички почти по онова време бѣше, че конференция ще рѣшава този въпросъ или, най-малко, че възможно е тя да го рѣшава. Който иска да даде една правилна оцѣнка на онова, което азъ редихъ въ Цариградъ по въпроситѣ, що имаше да се рѣшаватъ, не трѣбва ни на една минута да забравя, че всичко това се вършеше

при съобразителността, че трябва да бъдемъ силни евентуално и въ една конференция. Защото турскиятъ държавници казваха, че въпросътъ, преди да е турски, е и общоевропейски и този въпросъ тъй ще се разрѣшава; но Европа казваше, че въпросътъ, макаръ и европейски, е частенъ, преди всичко, между васъ и Турция: рѣшавайте го съ Турция. Добъръ, дайте да рѣшаваме въпроса. Делегатътъ на турското правителство, който води прѣговоритъ съ мене въ Цариградъ, но винаги отъ името на великия везиръ и винаги подъ негово прѣдседателство, негово прѣвъзходителство Норадунгиянъ, министъръ на общественитъ сгради и търговията, ми прѣдстави единъ списъкъ на повдигнатитъ въпроси отъ нашия актъ, на въпроситъ, които трѣбваше да се ликвидиратъ, който списъкъ ще бѣде моята канава, за да добиете вие едно освѣтление по онова, което сж търсили отъ насъ, за да бѣдете освѣтлени по онова, което се е дължало, защо се е прѣдложило, и, отпослѣ, за да правите една правилна оцѣнка, защо тъй станало, а не иначе.

На първо мѣсто въ тоя списъкъ е уреждането на трибута на България, въ равноцѣнность на който императорското турско правителство плаща отъ 1881 г. всѣка година по 100.000 турски лири на администрацията на турския публиченъ дългъ. Трибутъ да плаща България — касаше се до княжеството на сѣверна България. Кой отъ васъ би повѣрвалъ това днесъ? Но берлинскиятъ договоръ, г. г. народни прѣдставители, защото ние трѣбваше договорни въпроси да уреждаме, е изриченъ; той казва, че българското княжество ще плаща единъ трибутъ, който трибутъ ще трѣбва да се опрѣдѣли въ зависимостъ отъ онази частъ, която княжеството ще вземе въ турскитъ държавни дългове. Въпросътъ се усложнява. И за да видите доколко това не е било на врѣмето нѣкаква фантазия, вписана само въ единъ договоръ, достатъчно е да ви посоча едно постановление отъ 1881 г. на българския Министерски съвѣтъ, подъ което сж сложени подписитъ на нашиятъ покойници Петко Каравеловъ, Петко Славейковъ, Константинъ Стоиловъ и генералъ Ерпротъ. Тоя протоколъ гласи: (Чете) „Въпросътъ за опрѣдѣлянето на годишния трибутъ, който княжеското правителство, на основание чл. 9 отъ берлинския трактатъ, е обязано да плаща на Портата. Министерскиятъ съвѣтъ, като взе въ внимание, че настоящето настроение на европейскитъ сили, по причина на гръцкия въпросъ и въпроса за желѣзницитъ въ Княжеството, прѣдставлява най-голямъ вигода за рѣшението на тоя въпросъ, постанови: г. намѣстникътъ на министра на външнитъ работи да направи нужнитъ постѣпки прѣдъ европейскитъ сили, посредствомъ иностраннытъ дипломатически агенти въ София, за изпълнението на деветия членъ отъ берлинския трактатъ чрезъ опрѣдѣлянето размѣра на трибута, който княжеското правителство е обязано да плаща.“ Г. намѣстникътъ на министра на външнитъ работи

е тогавашниятъ секретаръ на покойния князь Александъръ, покойниятъ Константинъ Стоиловъ.

Д-ръ С. Даневъ: Датата?

Министъръ А. Ляпчевъ: 30 януарий 1881 г. Туку сж подписитъ въ оригиналъ на всички тѣзи господа.

Д-ръ С. Даневъ: Отправени ли сж послѣ запитвания до кабинетитъ?

Министъръ А. Ляпчевъ: Азъ ще ви обясна, г-да. Виждате, колко страненъ се вижда този въпросъ даже на хора, които съ зорко око сж слѣдили нашиятъ политически събития, които сж ги прѣживѣли. А той стои тъй: датата е 30 януарий 1881 г., а въ септемврий 1881 г. трѣбваше да се уреди този въпросъ въ Цариградъ отъ една международна комисия, за която по-нататкъ ще говоря, и при уреждането му нашата освободителка имаше прѣдъ видъ да уреди и своето вземане по обезщетението на руско-турската война отъ 1.400.000.000 рубли, отъ които като се спаднатъ 1.100.000.000 рубли за земитъ, които Русия завзе въ Мала-Азия, за останалитъ 300 милиона рубли трѣбваше да се нареди, за да бѣдатъ изплащани отъ Турция, и тѣ собственно съставляватъ руското обезщетение днесъ; та Русия, казвамъ, имаше прѣдъ видъ тогавашъ опуй, що България трѣбваше да плаща като трибутъ на Турция, може би, и като частъ отъ турскитъ дългове, да го вземе върху си и да го замѣни съ обезщетението на руско-турската война. Виждате, че въпросътъ за намѣсата и за изглаждането на тоя въпросъ по тоя начинъ е много по-старъ, отколкото може да се прѣдполага.

Моятъ отговоръ, г. г. народни прѣдставители, по тоя въпросъ, по трибута бѣше посочването на слѣднитъ двѣ противорѣчиви алинеи въ съответния чл. 9 на берлинския договоръ. Докато първата алинея на чл. 9 казва, че българското княжество се задължава да изплати този трибутъ, който ще се опрѣдѣли отъ една комисия на великитъ сили въ продължение на една година, слѣдъ като се нареди администрацията въ България, втората алинея на сѣщия членъ казва, че този трибутъ ще трѣбва да се постави въ зависимостъ отъ частта, която българската държава трѣбва да плати въ турскитъ дългове, а тази частъ трѣбваше да се уреди отъ една европейска финансова комисия. Тѣзи двѣ алинеи сж въ такова противорѣчие или, ако не противорѣчие, въ такова положение една спрямо друга, че приличатъ на двама другари, които, като отишли да се нахранятъ въ кръчмата, напили се, посрѣбнали си, нагостили се и всѣки се сражава съ другия: „Чакайте, по-рано азъ да платя“, докато и двамата излѣзли изъ вратата. Защото втората алинея прѣдполага, че въ Цариградъ ще се основе една европейска комисия да уреди турскитъ финанси, а първата казва, че България ще плаща трибутъ въ зависимостъ отъ уредбата на

тѣзи турски финанси. Да, но турските държавни маже бѣха по-умни, отколкуто мнозина си прѣдполагатъ, и тѣ прѣдпочетоха още въ него врѣме да кажатъ на своитѣ кредитори: „Елате вие, съ васъ прѣко да уредимъ онова, което ви дължимъ, и да оставимъ Европа на заденъ планъ, за да не се изтърси тя тукъ, въ Цариградъ, да урежда нашитѣ финанси“, защото въ таквъ случай Цариградъ щѣше да бѣде въ положението на Александрия, а турската империя — въ положението на нейната провинция Египетъ. Благодарение на това обстоятелство, не можа да се постигне, щото европейската комисија да нареди турските финанси, не можа, като резултатъ отъ това, да се прибѣгне до размѣна, който българската държава трѣбваше да плаща на Турция като трибутъ.

Тази европейска комисија, обаче, нѣколко пѣти се мъчиха да я създадатъ и, което е най-важното, по рѣшението, което доби турскиятъ финансовъ въпросъ, чрѣзъ съгласието на турското правителство и кредиторитѣ на Турция, тази комисија не бѣше, не е изключена да се сбѣдне, защото споредъ тѣй наречения декретъ, указъ отъ мѣсецъ мухаремъ, 1881 г., 8 декемврий нашъ стилъ, положението е слѣдното. Турското правителство прѣдоставя на прѣдставителитѣ на турските кредитори, избрани измежду комитети отъ разнитѣ банки низъ Европа, съ изключение на Русия, да управляютъ редъ доходи, да удовлетворяватъ съ тия доходи службата на тѣй консолидирани турски дългове, турга въ разположението имъ цѣлата полицейска, цѣлата военна мощъ, за да се изпълнятъ наредбитѣ на този съвѣтъ; нѣма никаква намѣса въ назначаването на чиновницитѣ му, нито пъкъ може да се бърка въ неговитѣ разпрѣдѣления по разнитѣ служби отъ разнитѣ заеми, а особено не може да го разтуря, не може да попадне въ конфликтъ, а ако има конфликтъ, той ще трѣбва да се разрѣшава чрѣзъ арбитражъ. Въ добавъкъ на това, тѣзи кредитори, като ликвидираха по единъ или другъ начинъ турските дългове, по поводъ това съглашение, запазиха всички права на бившитѣ заеми и казаха още нѣщо повечко, че турското правителство ще съобщи този указъ на посланицитѣ на великитѣ сили въ Цариградъ, та тѣ да взематъ актъ отъ него. Съ този фактъ, тѣ да взематъ актъ отъ него, политическата санкция е дадена и турското правителство никогашъ не се е рѣшавало, нито може да се рѣши да избѣгне отъ този съвѣтъ. Колкото за финансовата му сила въ Европа, нѣма нужда и да говоря; но всички велики сили, съ изключение на една, на нѣколко пѣти въ продължение на тѣзи дълги години сж се опитвали да прѣвърнатъ този съвѣтъ въ една финансова административна комисија поне дотолкозъ, доколкуто може да се приведе въ изпълнението на берлинския договоръ онова, щото тоя договоръ задължаваше както България, така и Сърбия, така и Гърция и Черна-Гора даже. Любопитното е, че винаги единъ противникъ е имала тази идея — то

е руската дипломация. Веднажъ само тази дипломация заговори; то бѣше по поводъ на кланетата на ерменцитѣ въ 1896 г., когато Нелидовъ даде една нота до турското правителство въ този смисълъ: ако турската държава не изпълнява буквално онова, щото тя се е договорила съ своитѣ си кредитори, то Русия не само ще се съгласи на прѣдложението на другитѣ държави, но ще вземе дори инициатива за свикването на тази комисија, която е прѣдвидена въ протоколъ 18-й на берлинския договоръ и за която една малка бѣлѣжка по отношение на насъ се прави, както чухте, въ втората алинея на чл. 9 отъ сѣкия договоръ.

Прочее, при това положение азъ можахъ да кажа на турцитѣ: „Берлинскиятъ договоръ ни задължава та плащаме трибутъ, берлинскиятъ договоръ ни задължава да вземемъ участие въ вашитѣ държавни дългове, но вие прѣдпочетохте да не изпълните берлинския договоръ, прѣдпочетохте и прѣдпочитате да не викаете тази финансова комисија отъ прѣдставители на европейскитѣ държави, съумѣхте да намалите вашитѣ дългове чрѣзъ вашитѣ кредитори, отъ 231 милиона турски лири, на 117 милиона лири; тогазъ ако вие се явите съ претенции да искате отъ насъ трибута, защото сте го били вписали да го плащаме, ако вие се явите съ претенции да искате друго неро отъ 10½ милиона турски лири за съучастие на България въ дълговетѣ, и това по рѣшение на една друга комисија отъ европейски банкери, то позволете ни да ви кажемъ: правите ни честь, че ще платимъ горѣдолу 650 милиона, но платете и вие 2 милиарда или 2½ милиарда, прѣдниествувайте съ примѣра си, за да можемъ да ви послѣдваме.“ Този отговоръ можеше да се даде на тѣзи два въпроса, по които, както ви казахъ, по едно противорѣчие на договора, по едно прѣдпочитане на по-малкото зло отъ страна на заинтересуваната държава, отъ страна на Турция, ние можахме да се изплъземъ.

Идва третиятъ въпросъ: изплащане на ариеретата, недоплатени суми по румелийската данъ, които се възкачватъ на 4,023,657 турски лири до края на мѣсецъ августъ 1908 г., като се смѣтнатъ и се иматъ прѣдъ видъ и сумитѣ, задържани насилъ отъ България за ливията Русчукъ—Варна, и свързанъ съ този въпросъ и слѣдниятъ: капитализиране и изплащане на румелийската данъ отъ 265 хиляди турски лири на година по 4½%. Тукъ въпросътъ стои по-иначе. Тукъ не сж се ограничили събитията само съ вземането постановление на Министерския съвѣтъ, че е добръ да се попробва да се изпълни това рѣшение на берлинския договоръ при едни удобни за насъ условия, както бѣше случаятъ по трибута и участието въ турските дългове за княжеството; тукъ бѣше прѣдоставено, по силата на берлинския договоръ, на комисията, която трѣбваше да състави органически уставъ, конституцията на бившата Румелия, да опрѣдѣли, какво има да плаща тая провинция на турското съкровище. Тази комисија, г. г. народни прѣдстави-

тели, опрѣдѣли, опѣни, че приходитѣ на Румелия, като турско владѣние, възлизали на 800.000 турски лири, и като взема $\frac{3}{10}$ отъ тѣзи приходи, опрѣдѣли, че за първитѣ петъ години Румелия трѣбва да плаща 240.000 лири годишно и 5.000 лири за митницитѣ, всичко 245.000 лири; а за слѣдующитѣ петъ години тя трѣбваше да плаща, споредъ това рѣшение, 265 хиляди лири, защото приходитѣ сж се били възкачили. Не ще съмнѣние, Областното събрание не пропускаше случай да каже, че приходитѣ му не достигатъ за нуждитѣ, но не можа да отиде по-нататѣкъ, освѣнъ да установи единъ фактъ, че приходитѣ на Източна-Румелия сж 600.000 лири и, слѣдователно, на Турция трѣбва да се плащатъ само 180.000 плюсъ 5.000 за митницитѣ, всичко 185.000 лири. Тѣй започна Областното събрание да изплаща. Дойде 6 септемврий 1885 г., когато се прогласи съединението. Отъ нея дата прѣстана да се плаща тази данъ, обаче Топханийската конвенция, която прѣзъ мѣсець априлий слѣдната 1886 г. уреждаше въпроса за фактическото присъединение на провинцията, да добие той единъ формаленъ, международенъ, търпимъ характеръ, постанови, че една специална турско-българска комисия ще нареди всички финансови въпроси досѣжно Източна-Румелия. Тази комисия откритъ първото си засѣдание на 2 августъ 1886 г., но прѣвратътъ на 9 августъ сжщата година способствува, щото комисията втори пътъ да не се събере. Трѣбва да припомнимъ още, че нашето съединение, безъ да знаемъ ние, има една заслуга, за мене неопѣнима; тя е слѣдната — че за мѣсець ноемврий 1885 г. всички кабинети, вѣлючително и руския, по онова врѣме били разположени да създадатъ тази финансова комисия, за която по-рано ви говорихъ, но събитията отъ 6 септемврий 1885 г. разбъркали тѣзи смѣтки. Азъ поне не знаехъ това и при прочуването на тѣзи документи останахъ поразенъ. Значи, Божи прѣстъ, както въ този случай, тѣй и въ много други, е помагалъ на България.

Слѣдъ избирането на нинѣ царствующия Царъ, щомъ България започна да бѣде малко въ нормално положение, веднага не толкова турското правителство, колкото ония, които чрѣзъ турското правителство получаватъ своитѣ пари, дадени на Турция, своитѣ лихви и погашения за тѣзи заеми, които сж направени на Турция — а тѣ, както ви казахъ, иматъ подрѣжката на цѣлата западно-европейска дипломатия и, безспорно, силата на цѣлия финансовъ свѣтъ — успѣха прѣзъ 1887 г. да наредятъ съглашение, вамъ извѣстно, споредъ което отъ 6 септемврий 1885 г. всички неплатени суми ще се считатъ врѣзъ една данъ не вече отъ 265.000 турски лири, а отъ 130.000 турски лири, и това ще започне да се плаща отъ 1 януарий 1888 г., а за изтеклото врѣме сумата отъ около $10\frac{1}{2}$ милиона лева ще се плаща въ продължение на 21 години по 500 хиляди лева годишно. Серioзниятъ въпросъ, веднажъ, ако се не лъжа, повдигнатъ въ тази ограда, е слѣдниятъ: съ кого

трѣбваше българската държава да уреди този финансовъ въпросъ — съ кредиторитѣ на Турция ли, както бѣше случаятъ съ г. Нобле, делегатъ на административния свѣтъ на турския публиченъ дългъ, или направо съ турското правителство? Споредъ мене въпросътъ трѣбваше да се нареди направо съ турското правителство, защото тогава нѣха да се разрѣшатъ и много други финансови въпроси, които останаха въ сжщо положение и които се породиха да се разрѣшатъ прѣди малко врѣме, едвамъ сега, и защото, дълбоко съмъ убѣденъ, при директното третиране на тѣзи въпроси, поне по онова врѣме, би се дало възможность по-лесно да се разрѣшатъ. Но, както и да е, азъ, г. г. народни прѣдставители, щомъ констатирамъ, че се върви напредъ, сѣ съмъ длъженъ, като всѣки българинъ, да благодаря на тѣзи хора, които и това сж направили, че отъ 265.000 турски лири сж намалили данъта на 130.000 турски лири. Обаче тѣ вече взематъ едно задължение не по отношение на турската държава, тѣ взематъ едно задължение по отношение на този независимъ институтъ въ турската държава, който азъ ви описахъ прѣди малко и политическата сила на който никогашъ нѣма да изпускате изъ прѣдъ видъ — задължаватъ се на него и казватъ изрично въ писмата си, че това положение нѣма да се напуска. За щастие, прѣзъ 1895 г. покойниятъ Петко Каравеловъ спомнилъ си, че въ неговия договоръ за откупуване на русе-варненската желѣзница има едно перо, какво компанията на русе-варненската желѣзница имала била да взема отъ Турция субсидията за врѣмето отъ 1875 г., мѣсець юний, до деня на подписването, на ратифицирането на берлинския договоръ, 3 августъ 1878 г., и че това вземане се възкачва на една сума отъ около $10\frac{1}{2}$ милиона лева. И той, по поводъ гласуването въ бюджета данъта за Източна-Румелия, задава тоя въпросъ: „Какво прави българското правителство съ прибирането на тази сума отъ Турция?“ Българското правителство, подсѣтено отъ това прѣдложение, още слѣдната година прѣстава да плаща. Прѣзъ 1896 и 1897 г. то не плаща, но къмъ края на 1897 г. то било принудено да уреди този въпросъ по слѣдния начинъ. Човѣкътъ, който е уредилъ въпроса, е прѣдъ насъ. Той е подписалъ единъ договоръ, не, той е по-скоро приелъ писмото на прѣдседателя на този административенъ свѣтъ на турския дългъ, г. Берже. Г. Берже въ това писмо казва, че българската държава, въпрѣки своитѣ си задължения по конвенцията отъ 1887 г., си е позволила въ продължение на двѣ години и нѣщо да не плаща. Прѣдъ това насилие остава да се разбере — като нѣма отдѣ другагъ да намѣри по-голяма подкрѣпка — че той скланя да признае, че българското правителство може да задържи въ резерва тия суми, но, за да не пострада въ нѣщо администрацията или по-скоро службата на турския дългъ, трѣбва да се нареди така, щото да се отсрочи одрѣжката на тия суми въ резерва и да се отсрочи

така, щото ариерета отъ 500 хиляди лева годишно румелийски да се изплатятъ за 21 години, които, както ви казахъ, започваха отъ 1888 г.; значи, до 1 януарий 1909 г. да се одържватъ 500 хиляди лева и други още около 363 хиляди лева, всичко 863 хиляди лева да се одържатъ отъ сумата 3.450.000 л. По този начинъ до снпката дата ще се одържи въ резерва сумата отъ 10¹/₂ милиона за русеварненската желѣзница. Но г. Берже държи да забѣлѣжи, че това не е изплащане; той не признава това, но допуска само, че българската държава може да го задържа. И българската държава го задържа. Тя не само го задържа. Г. министърътъ на финанситѣ тогазъ, г. Теодоровъ, като прѣпраща писмо въ отговоръ на писмото на Берже, казва въ единъ *post scriptum*, че когато му дойде врѣмето да търси Турция онова, което сме задържали, ние ще търсимъ и лихвитѣ по тая сума. Тѣй стои въпросътъ. За мене трѣбваше да се обясни каква е тази креанса. За да се разбере и прѣцѣни тая креанса, г. г. народни прѣдставители, ще трѣбва да се чете пакъ берлинскиятъ договоръ. Чл. 10: (Чете) „България заема мѣстото на императорското отоманско правителство въ всички тегоби и задължения спрѣмо компанията на желѣзницата Русчукъ—Варна отъ размѣната на ратификацията на настоящия договоръ.“ Това още не е нищо. Но моли внимание на слѣдния редъ: (Чете) „Уреждането на прѣдишнитѣ смѣтки е резервирано на едно съгласие между Високата порта и правителството на Княжеството и администрацията на тази компания.“ Когато изникна да се урежда въпросътъ и когато моя събесѣдникъ, г. Норадунгиянъ, казваше, че дължимъ на Турция 4 милиона турски лири отъ ариерета по румелийската данъ, въ добавкъ на това, че дължимъ и задържаното по линията Русе—Варна, азъ се явихъ, не ще съмнѣние, съ едни смѣтки, които ги бѣхъ изписалъ отъ г. Саллабашева и които тукъ прѣдставляватъ една сума отъ 28¹/₂ милиона, освѣнъ задържанитѣ лихви къмъ креансата на русеварненската линия. Г. Норадунгиянъ запита: „Вие длѣжни ли бѣхте да редите тази креанса въ съгласие съ насъ, споредъ берлинския договоръ?“ Членътъ е изриченъ. — „Да“. — „Кой ви даде това право вие сами да нареждате този въпросъ? Какво е прѣхвърлено върху ви?“ Докато получа отъ г. Саллабашева съобщение, че сумата се възкачва на 28¹/₂ милиона лева, азъ бѣхъ успѣлъ да прочета българскитѣ зелени книги и отъ тѣхъ да си създадемъ съвсѣмъ друго мнѣние за стойността на тази креанса.

Г. г. народни прѣдставители! Въ тѣзи зелени книги, издадени и дѣйтѣ въ 1886 г., по откупуването на русеварненската желѣзница, се констатира слѣдното: че въ управлението, като министъръ на външнитѣ работи, на покойния Вълковичъ въ 1882 г., въпросътъ за тази линия е билъ повдигнатъ отъ компанията, не, а отъ правителството на Англия. Въ една нота до всички държави се казва, че турското правителство по отношение на тѣзи

вземания си е наредило смѣткитѣ до юний мѣсецъ 1875 г. и че по силата на берлинския договоръ, който товарва България да вземе дълговетѣ на Турция и вънъ отъ тѣзи, които тежатъ върху собствеността на желѣзницитѣ, както бѣше, напр., *quote part* въ публичния дългъ, че и тази сума трѣбва да се плати отъ българската държава и че този членъ, който ви четохъ, съучастието на Турция, не е търсенъ отъ Турция, както сега г. Норадунгиянъ го иска, а е търсенъ отъ българското правителство, което на врѣмето, когато сж били по-прѣсни постановленията на берлинския договоръ, е търсѣло да намали товара отъ задължения къмъ компанията и по-подирѣ на нѣколко пѣти въ писмата, между компанията и нашитѣ разни правителства, които сж откупували тази линия, това се отбѣлѣзва, докато окончателно се откупи. Въпросътъ е поставенъ тѣй, че тукъ се касае за едно вземане, което по разбирането на компанията и на английското правителство е трѣбвало да остане въ тежестъ на България.

Г. Теодоровъ: Защо до освобождението да е въ тежестъ на България?

Министъръ А. Ляпчевъ: Защо, г. Теодоровъ? Ако е да споримъ, то е друго. Вие виждате, че у мене не липсва старание да бѣда крайно обективенъ.

Г. Теодоровъ: Да, но питамъ защо?

Министъръ А. Ляпчевъ: Въпроситѣ сж свършени и ние трѣбва да ги разгледаме тѣй, както сж.

Г. Теодоровъ: Да, но понеже това вземане е за до освобождението, то е дългъ на Турция, а подирѣ освобождението е нашъ.

Министъръ А. Ляпчевъ: Пардонъ, г. Теодоровъ; азъ самъ съмъ защищавалъ тая теза, но азъ съмъ длѣженъ да разкажа, какво е поддържала отерѣщвата страна. — Тѣй е вървѣла кореспонденцията, докато най-послѣ компанията казва: туй вземане за мене е безразлично; щомъ азъ идвамъ съ васъ да уредимъ въпроса чрѣзъ едно откупуване на желѣзницитѣ, азъ ви продавамъ всичко. Вие впишете и всички мои вземания, които имате отъ Турция да правите. И българската държава ги вписа, като има даже едно писмо между компанията и българската държава, отъ което се вижда надеждата у българското правителство дано тая креанса да създаде основа за бъдещи облекчения. За мене въпросътъ бѣше поставенъ тѣй: всички смѣтки, които ще се правятъ въ Цариградъ, сж смѣтки, които интересуватъ повече другитѣ, отколкото самата Турция, защото се касатъ до приходитѣ на едно турско учрѣждение, до лихвитѣ въ по-голѣмъ размѣръ за едни хора, които сж далечъ отъ прѣжитѣ турски интереси. Слѣдователно, това, което азъ тамъ изнасяхъ, трѣбваше да бѣде така обосновано, че утрѣ, ако тази конференция,

за която ви споменахъ, дойде, българската държава да бъде силна. Положението, дилемата беше следната: 130 хиляди лири, или 2.950.000 л. данъ, капитализирани по 5%, правятъ 59½ милиона лева, да кажемъ 60 милиона.

Т. Теодоровъ: За колко време?

Министъръ А. Ляпчевъ: За 100 години. Като спаднемъ 28 милиона отъ русеварненската железница, оставатъ 31½—32 милиона. Значи, тръбваше да предложатъ 32 милиона. Произходътъ на тѣзи 28 милиона по основа го виждате, а по натрупване той беше капитализиранъ. 10½ милиона, безъ 700 хиляди, сж прибрали — основа на креансата. Всички тѣзи 28 милиона сж отъ сложна лихва по 6% на 6 месеца, на семестрътъ трупани. Въ едно международно вземане това не може да става и затова мене ми казаха: „Ами че ако поставите лихви на тия 4 милиона лири, които безъ лихва ги търсимъ, по европейскитъ задължения, то дѣ ще му излѣзе краятъ?“ Но азъ, г. г. народни прѣдставители, поставихъ иначе въпроса — тѣй, както беше и директивата на правителството, а именно: Ние можехме да платимъ само дѣйствително нагърненитъ материални интереси отъ търновския актъ. И по този случай азъ запитахъ: „Кое е учрѣдението, което страда отъ неплащането на данъта?“ — „Това е Dette Publique Ottomane.“ — „Какво получаваше това учрѣждение въ деня, когато ние провъзгласихме нашата независимост и плащахме нашата данъ?“ — „То получаваше 3.450.000, минусъ 863.000, равно на 2.587.000 л.“ — Казвамъ: „Не, тѣзи 10½ милиона не ме интересуватъ; тѣзи 500 хиляди лева ариерета не ме интересуватъ, защото азъ ще продължавамъ да вземамъ тѣзи 863 хиляди лева и слѣдъ прѣставането на ариерета.“

Т. Теодоровъ: Тѣ се свършиха въ 1908 г.

Министъръ А. Ляпчевъ: Пардонъ. — „Ще продължавамъ да ги вземамъ.“ И слѣдвамъ: „Ще намалимъ данъта съ тия 863.000 л. Значи, имамъ да ви дължа годишно само 2.077.000 л. Тия 2 милиона докога има да ги дължа? — Не за вѣчни времена, а има да ги дължа дотогава, докогато трѣбва да съществува Dette Publique, споредъ договора отъ 1881 г., т. е. до послѣдното погашение на дълговетъ отъ сериитъ, съ изключение на ония дългове, които не влѣзнаха въ сериитъ.“ Извинете за този жаргонъ; той беше нуженъ да го кажа. Трѣбва да плащаме до 1945—6 г., а ние сме 1909 г.; значи, за 37 години. Капитализиравме тая сума отъ 2 милиона и петстотинъ хиляди лева за 37 години и по този начинъ получаваме 44 милиона или 2 милиона и сто хиляди за сто години получаваме 42 милиона. Но съмъ убѣденъ, прѣдъ която конференция и да излѣза, ако така постави въпроса, поставямъ го на една защитаема основа и въ сжщностъ намалявамъ

съ 20 милиона лева онова, което ние бѣхме длѣжни да дадемъ на отсрѣщната страна.

Тѣй, г. г. народни прѣдставители, е постигната сумата 40 милиона лева.

Сега, въ политиката тѣзи смѣтки какво значение иматъ. Но това що се казва политика ни на една секунда не е избѣгнало вниманието ми при третирането на тѣзи въпроси. Защото, ако прочетете международни трактати, и по-рано, и по-послѣ, като берлинския договоръ, вие ще видите, че когато се сложи на политическата маса финансовъ въпросъ, тамъ се пита, не ти какво би дължалъ да платишъ, защото ти цѣлъ си билъ неговъ, а какво можешъ ти да платишъ. И това, какво можешъ ти да платишъ, има такъвъ единъ очебиющъ фактъ, за който почтениятъ г. Даневъ поспрѣ вниманието ви, който само азъ ще припомня, че трѣбваше да се додадатъ 43 милиона. Но тѣзи, които най-прѣко се интересуваха съ въпроса, имаха едно за тѣхъ защитаемо удовлетворение.

Идва обяснението на главния въпросъ въ свързка съ това искане. Той е слѣдниятъ: добръ, тая сума 4 милиона и толкова лири ариерета, които турското правителство иска отъ насъ, тѣзи 130 хиляди лири годишна данъ, съ които се задоволява Dette Publique Ottomane, това що ние отъ 40 милиона прѣдложихме, ние за независимостта ли ги дадохме? Азъ държа да ви обърна вниманието, че турското правителство ми прѣдстави архивата си и потърси отъ мене данни, да-ли ние сме получили въ 1887 г., или когато и да било, единъ документъ отъ прѣката турска властъ, съ който да се казва, че това, което е станало между мосю Нобле и българското правителство, е одобрено отъ турското правителство относително размѣра на данъта. Нѣма такова нѣщо.

Т. Теодоровъ: Съ Нобле има ли сключено съглашение?

Министъръ А. Ляпчевъ: Има — чрезъ размѣна на писма.

Т. Теодоровъ: Защото нищо не е съобщено на камарата, при гласуването на закона.

Министъръ А. Ляпчевъ: Да, има и съ Нобле.

Т. Теодоровъ: Може да има въ книгата, но въ камарата нищо не е съобщено.

Министъръ А. Ляпчевъ: Тѣй че, въпросътъ тукъ беше откритъ.

Т. Теодоровъ: Той е важенъ въпросъ, защото никакво съглашение съ Нобле не е минало прѣзъ камарата.

Министъръ А. Ляпчевъ: Слѣдователно, ние си бѣхме въ зависимостъ по-скоро отъ този Conseil d'administration de Dette Publique Ottomane, откол-

кото отъ турското правителство. Добрѣ, азъ нарешихъ въпроса съ тѣзи искания така, както бихъ ги поставилъ, ако бихъ излѣзълъ прѣдъ една европейска конференция, или прѣдъ единъ арбитражъ.

Свършвамъ и съ тѣзи двѣ искания.

Идва петото искане, а това е връщането на компанията желѣзницѣ, 310 километра източни желѣзници, завзети отъ българското правителство.

Г. г. народни прѣдставители! По този въпросъ прави се единъ голѣмъ упрекъ на правителството: „А, вие завзехте насилъ тѣзи желѣзници, вие трѣбваше да ги платите скъпо, вие ги много скъпо платихте.“ Имамъ честъ да зная този въпросъ, както никой другъ издѣно, тогазъ още, когато въ тази земя тѣй се бѣ случило, та никой не бѣше запознатъ съ него, и зная много добрѣ, и винаги съмъ поддържалъ, че източнитѣ желѣзници прѣди да бѣха финансово прѣдприятие, тѣ бѣха политическо прѣдприятие въ двойната смисълъ на тая дума. Тѣ бѣха политическо прѣдприятие на турската държава, която продължаваше да счита Южна-България за свой бейликъ; тѣ бѣха политическо прѣдприятие и на други, въ рѣцѣтъ на които тая компания не е нищо друго, освѣнъ единъ проводникъ на економически интереси. За мене бѣше много ясно и винаги е било опрѣдѣлено, че за да стане тази линия частъ отъ българската мрѣжа, за това трѣбва да дойдатъ благоприятни обстоятелства. Тѣ се появиха. Крушата падна въ устата на тѣзи, които управляваха. Азъ си спомнямъ — нѣма да назовавамъ името — единъ селянинъ въ тѣзи трудни врѣмена, когато азъ водѣхъ този ресоръ и когато отъ една страна давахъ разпоредба: „Напрѣдъ съобщението, не можемъ ние да търпимъ прѣкъсване на съобщителнитѣ срѣдства въ България, че е станала стачка“, и въ сѣщото врѣме казвахъ на прѣдставители на компанията: „Нѣмамъ врѣме да Ви приема, говорете съ г. директора на експлоатацията; този въпросъ не ме интересува“ — въ това врѣме, казвамъ, азъ чухъ ободрителни думи отъ единъ българинъ, който нарочно бѣше дошълъ при мене, отъ съвсѣмъ друга партия: „Пропусне ли се, всичко е пропуснато.“ И той познава въпроса много добрѣ.

Нѣкой отъ прѣдставителитѣ: Земледѣлецъ.

Министъръ А. Ляпчевъ: „Ще струва много пари“, казвахъ азъ. — „Ще ги платимъ, имота ще го имаме.“ — Добрѣ. Съ този рискъ, г. г. народни прѣдставители, съ това дълбоко убѣждение, че тая желѣзница нѣмаше да попадне въ наши рѣцѣ прѣзъ трактати, тя се задържа отъ насъ, и задържа се по единъ легаленъ начинъ, доколкото е възможно въ подобни случаи. И когато менѣ се правѣше упрекъ, че сме задигнали тая линия, имахъ случай да посоча, че Сърбия тѣй сѣщо изгони една чужда компания, даже не при такива благовидни обстоятелства, че Ромѣния направи сѣщото. А колкото за паритѣ, ще му търсимъ край. Но за мене, за когото още на день-два слѣдъ

11 юлий бѣше ясно дѣ върви България, за насъ всички, за които инцидентътъ съ нашия дипломатически агентъ въ Цариградъ бѣше на лице, знаеше се и другото, че ще послѣдва и акта на независимостта и че тежко на тая държава, ако тя провъзгласи независимостта и остави неразрѣшенъ единъ финансовъ въпросъ, върху който има права чужда държава.

Отъ мнозинството: Браво! (Ржкоплѣскане)

Министъръ А. Ляпчевъ: Така чакахъ азъ да чуя въ Цариградъ смѣткитѣ за тази желѣзница. Имахме срѣща въ Високата Порта при великия везиръ и съ директоритѣ на това дружество. Тѣ прѣдставиха една смѣтка — нѣма да ви я чета сега — споредъ която кръгло желѣзницата отъ 310 км. струва 140 милиона франка.

Г. Теодоровъ: И на мене бѣха прѣдставили такава.

Министъръ А. Ляпчевъ: Азъ ще Ви кажа и за Валата. Азъ ще дойда и тамъ. Вие се измѣчвахте тогава. Друга една смѣтка, споредъ която само на компанията трѣбвало да се дадатъ 54 милиона 763 хиляди и толкова лева. Азъ имахъ само едно възражение; казахъ: „Слушайте, туй е чудесно, вие и кокопката продавате и яйцата въ продължение на 59 години искате да прибирате.“ Такива бѣха смѣткитѣ. Тѣ казахъ: „Не. Ако азъ създамъ едно земледѣлско имѣние, положа грижи да създамъ ниви отъ цѣлнии, градини, лози и тѣкмо по тѣзи създания мои съ толкова трудъ започватъ да даватъ плодъ, вие идвате да кажете: „не, дайте вие менѣ имота по онова, което сега получавате, а това, което получавамъ сега, е въ зародиша си.“ Положенъ този въпросъ на мюфтията така, отговорътъ г. г. юриститѣ могатъ да го дадатъ. Разбира се, малко криво е поставенъ въпросътъ. А правилното поставяне на този въпросъ, г. г. народни прѣдставители, на което обръщатъ внимание нѣкой, за което тукъ ще се четатъ смѣтки, или ще се правятъ изчисления — да се внимава да не станемъ смѣшни единъ спрѣмо други — правилното разрѣшение на въпроса отъ подобенъ характеръ, когато се касае да се откупи една желѣзнокопѣтна линия, е слѣдното. Първо, взима се чистиятъ доходъ за послѣднитѣ години, прѣзъ които трѣбва да се откупи, капитализира се той и се плаща.

Г. Теодоровъ: Значи, този възгледъ е правиленъ, а не онзи на г. Саллабашева.

Министъръ С. Саллабашевъ: Г. Даневъ вчерта е отбѣдилъ моята смѣтка.

Министъръ А. Ляпчевъ: Азъ ще му отговоря. — Г. Теодоровъ! Вие ме отвлечате и азъ на нѣколко секунди ще се отбия, за да Ви кажа, че г. Саллабашевъ е билъ правъ за врѣмето, когато е говорилъ.

Т. Теодоровъ: Той отричапие това.

Министъръ А. Ляпчевъ: Когато срѣщу мене излизаха съ 140 милиона лева, г. Саллабашевъ бѣше въ пълно право, и то не само формално — азъ ще ви кажа защо — да каже, защо съмъ длъженъ азъ да зачитамъ, че се е намѣрило българско правителство, което е признало право на компанията, която е дала 40 милиона франка за право на концесия. Но азъ поставямъ въпроса иначе: не зачитамъ ония суми, които отиватъ за право на концесия на компанията — 40 милиона лева, а търся само това, което компанията прибира безъ концесията, и него ще плащамъ. Така поставилъ въпроса г. Саллабашевъ и тъй поставенъ въпросътъ, той е защитваемъ дотолкова, до колкото ние можемъ да зачетемъ или сме длъжни да зачетемъ извѣстни задължения за нашата държава. Азъ ще говоря за тѣхъ.

Значи, трѣбва да се вземе чистиятъ доходъ, като се намѣри той какво дава, да се капитализира и да се плаща. Какъ се търси чистиятъ доходъ? Г. г. народни прѣдставители! Въпросътъ не е за прѣвъ пътъ да се разрѣшава отъ българската държава. Той е разрѣшаванъ при стотини случаи въ Европа. Този въпросъ всѣки денъ се разрѣшава. Най-типичното разрѣшение и по този въпросъ, както и по много други, се намира въ французкото законодателство. То по отношение на своитѣ компании има слѣднитѣ положения: че, при откупуване на желѣзници, се взима — казва това законодателство — брутниятъ приходъ на послѣднитѣ 7 години; изкарватъ се отъ тия 7 послѣдни години двѣтѣ най-слаби години и оставатъ петѣтѣ най-силни. Събиратъ петѣтѣ най-силни години, получаватъ общото, и се намира аритметическото срѣдно колко е срѣдниятъ брутень доходъ за година на линията отъ най-силнитѣ 7 години. Като се опрѣдѣли той, изважда се отъ това всичкиятъ разходъ — позволете ми да не влизамъ въ детайли — и като се извади разходътъ, чистото се капитализира. Ако това чисто капитализиране не дотѣкми сумата, която е струвала на строителя, държавата трѣбва да дотѣкми разликата до тази сума. Тия сж положеніята на французкото законодателство, тия сж положеніята и на всички други. И понеже тукъ се говорѣ за какъ сж откупени желѣзницитѣ въ Елзасъ и Лотарингия и по-неже се критикува въ бѣдѣе какво щѣло да стане, азъ бихъ желалъ да припомня, какъ сж откупени тѣ. Ако ние бѣхме усвоили това, нѣмаше ли нѣщо отъ яйцата на кокошката да плащаме?

Слѣдъ заземането на Елзасъ и Лотарингия отъ Германия, 840 км. линии останаха въ нейни рѣцѣ. Французкото правителство се задължи да ги откупи отъ компаниитѣ, споредъ договоритѣ, които то имаше, и тази откупна сума да я намали отъ контрибуцията отъ 5 милиарда, която имаше да плаща на Германия. Какъ се изчислиха? Любопитно. Намѣри се, че за линиитѣ, които сж получавали

правителствени субсидии, анюитетътъ е единъ милионъ и толкова; намѣри се анюитетътъ, който прѣдставляваше чистия доходъ за 1869 г. на линиитѣ, които сж били експлоатируеми прѣди 15 години — 13 милиона лева; намѣри се анюитетъ, който отговаря на разхода за постройката на линиитѣ, които сж по-малко отъ 15 години вече въ експлоатация, и най-послѣ намѣри се анюитетътъ на една сума отъ 47 милиона за обезпечение по инвентаръ и пр. Защото това, което менѣ ми се казваше за чифлика, който сега се урежда, за да даде въ бѣдѣе плодове, това, което г. Данаиловъ вчера ви спомни, че една линия въ сжщото врѣме и приучва хората да идатъ при нея, да идатъ като клиентела — това не е фраза, това сж положенія на французкото законодателство и навсѣкѣдѣ се иматъ прѣдъ видъ. За това линия, експлоатирана по-малко отъ 15 години, експлоатиратъ при едни условия отъ линия експлоатирана повече отъ 15 години.

Добрѣ; при тѣзи основи за откупуването, какъ сложиха въпроса и какъ ние го разрѣшихме? Г. г. народни прѣдставители! Ние поставихме въпроса така: Искахме за 7 години да вземемъ брутния приходъ, безъ да изваждаме 2; но видѣ се, че тамъ, дѣто има 7, 2 слаби се изваждатъ — това не ни понасяше на смѣтката. А въ Турция пъкъ специални договори съ компаниитѣ гласятъ, че при такива случаи взиматъ се приходитѣ отъ послѣднитѣ 5 години. Спрѣхмъ се на тѣхъ и намѣрихмъ колко е този брутень приходъ. Държа да забѣлѣжа: никой отъ насъ не е държалъ смѣтка, колко сж приходитѣ на источнитѣ желѣзници; по ние трѣбваше въ случая на едно акционерно дружество отъ такава важностъ, съ такъвъ капиталъ и съ такава публичностъ, което всѣка година обнародва своитѣ рапорти, да дадемъ своето довѣрие. И отива се по-нататѣкъ. Отъ 1899 г., откогато тѣ смѣтаха, че може линията да мине въ други рѣцѣ, отъ нея дата тѣ сж държали отдѣлни смѣтки за приходитѣ по источнитѣ желѣзници въ наша територия. Тѣзи смѣтки сж една сума отъ около 189 л. сж въ повече, отколкото смѣткитѣ на брутния приходъ по источнитѣ желѣзници изцѣло. Тѣ ни казваха: ако не щете да вземете прихода на источнитѣ желѣзници само у васъ, вземете прихода на онѣзи источни желѣзници, които се намиратъ само въ Одринския вилаетъ и Южна-България, до Цариградъ, но недѣйте взима онѣзи, които сж въ Солунъ. Естествено, като извадите Солунъ, брутниятъ приходъ на компанията се увеличава; но като се вземе цѣлата источна мрѣжа и линиитѣ, които сж до Цариградъ, тогава прихода става още повече, вслѣдствие на трамвайния характеръ, който има линията отъ Цариградъ до Кючукъ-Чекмедже и Чаталджа. При това положение ние взехмъ срѣдното на това, което линиитѣ по тѣхната смѣтка сж давали като приходъ прѣвъ послѣднитѣ 5 години — 1903 и 1907 г., изключително въ Южна-България. Г. Даневъ, като при-

казваше вчера, спомена една фраза, която държа да подчертая: „За нещастие или за щастие, годинитъ прѣзъ които сж се опрѣдѣлили приходитъ, бѣха отъ най-добритъ.“ Да, годинитъ прѣзъ които се опрѣдѣлиха приходитъ — 1903 и 1907 г. — сж отъ най-добритъ. Туй е вѣрно. Тѣ даватъ: 1903 г. — 9.090 л. 03 ст. на километръ, 1904 г. — 11.533 л. 14 ст., 1905 г. — 12.904 л. 26 ст., 1906 г. — 12.146 л. 64 ст., 1907 г. — 13.314 л. 70 ст. бруто, разбира се. Това е най-високъ приходъ, защото, ако искаме да потърсимъ за по-прѣдишно врѣме, ако ви интересува, то върви така — казахме до 1907 г., сега да вървимъ отъ 1903 г. надолу: 1902 г. — 8.929 л. 76 ст., 1901 г. — 8.881 л. 57 ст., 1900 г. — 7.986 л. 20 ст., 1899 г. — 8.182 л. 11 ст., 1898 г. — 9.100 л., 1897 г. — 10.000 л., 1896 г. — 9.800 л., 1895 г. — 9.200 л., 1894 г. — 9.800 л.*)

*) Procès-verbal

dressé sur la constatation des recettes et dépenses des lignes Lubimetz — frontière — Bellova — Tirnova-Sémenli — Yamboli. Longueur = kilomètres 309.614.

Cette constatation a eu lieu en date du 16 et 17 novembre 1908 dans les bureaux de la Direction des Chemins de Fer Orientaux. Elle a été effectuée par les soins de Messieurs Morfoff, Directeur Général, et Karakacheff, Inspecteur Général des Chemins de Fer de l'Etat Bulgare, et de Messieurs Gross, Directeur, et Muller, Directeur-Adjoint des Chemins de Fer Orientaux.

I.

Il a été constaté suivant le tableau ci-annexé qu'en prenant pour base les années 1903 à 1907, les recettes brutes moyennes annuelles s'élèvent à 11.797.73 frcs. par kilomètre

II.

Les dépenses d'exploitation s'élèvent pour la même période à 5.308.73 frcs. par kilomètre et par an. Dans cette somme sont comprises les dépenses extraordinaires fixées à 406.38 frcs. par kilomètre pour renouvellement du matériel roulant, de la voie et ouvrages d'art.

III.

Il résulte des chiffres qui précèdent que pour la période sus-indiquée les recettes nettes moyennes s'élèvent à frcs. 6.489.— par kilomètre et par an.

Dressé en double exemplaires.

Constantinople, le 18 novembre 1908.

(s) Gross

(s) Morfoff

(s) Muller

(s) Karakacheff.

Tableau

des recettes et dépenses des lignes Lubimetz — frontière — Bellova — Tirnova — Yamboli pour les années 1903 — 1907.

Années	Recettes en francs		Dépenses en francs		Recettes nettes en francs	
	Total	par kilom.	Total	par kilom.	Total	par kilom.
1907	4.122.422	13.314.72	1.704.602	5.505.57	2.417.820	7.809.14
1906	3.760.726	12.146.64	1.482.289	4.787.54	2.278.437	7.358.96
1905	3.995.339	12.904.28	1.518.380	4.904.18	2.476.959	8.000.15
1904	3.570.824	11.533.14	1.509.818	4.876.44	2.061.011	6.656.71
1903	2.814.401	9.090.03	1.374.098	4.438.10	1.440.303	4.651.93

Разбирате, че прѣзъ послѣднитъ 5 години, които намъ се падна да опрѣдѣляме срѣдния годишенъ суровъ доходъ, сж едни отъ най-добритъ години. Азъ повикахъ двама специалисти, директора на желѣзницитъ, г. Морфовъ, и неговия помощникъ, г. Каракашевъ — двамата инженери — и си позволихъ да бжда нескромнъ, да имъ дамъ една директива по изчислението на чистия доходъ, като имъ казахъ: „вие ще смѣните като брутенъ доходъ не само това, което се отбѣлѣзва въ докладитъ на компанията, то е 5.005 л., но вие ще смѣните всички разходи, които пропорционално падатъ на централното управление; вие ще смѣните амортизацията на онѣзи релси, които трѣбва скоро да се замѣнятъ; вие ще смѣните амортизацията на подвижния материалъ, на капитала, съ който тѣ си служатъ и, слѣдъ като направите всичко това,

Moyenne par kilomètre et par an francs 6.895.38
A déduire pour renouvellement du matériel roulant, de la voie et ouvrages d'art „ 406.38
Reste en moyenne par an et per kilomètre francs 6.489.—
Constantinople, le 18 novembre 1908.

(s) Gross

(s) Morfoff

(s) Muller

(s) Karakacheff.

Обяснителни бѣлѣжки

за начина на опрѣдѣление на доходността на завзетитъ отъ българското правителство източни желѣзници.

За да се опрѣдѣли доходността на източнитъ желѣзници, завзети отъ българското правителство, най-напрѣдъ се взеха за основа приходитъ и разходитъ отъ годишнитъ отчети на управителния съвѣтъ, и то за послѣднитъ 5 години 1903—1907, понеже управлението на българскитъ държавни желѣзници нѣма и не е имало възможностъ да има въпроснитъ данни, при което къмъ редовнитъ разходи, които се показватъ въ тѣзи отчети, се прибавиха и ония за заплатитъ, наеми, мита и др. на управителния съвѣтъ въ Виена, Берлинъ и Парижъ, разнитъ помощи, гратификации и пр. за ревизионитъ комисии, сумитъ за пенсионитъ и помощнитъ каси, а тѣй също и за отдѣленитъ суми за фонда за опожаряване. Добититъ резултати сж изложени въ слѣдната

Таблица

за доходността на линиитъ Любимецъ—Вѣдово и Търново—Овйменъ—Ямболъ.

Години	Приходи въ левове		Разходи въ левове		Чисти приходи въ лв.	
	Изцѣло	на км.	Изцѣло	на км.	Изцѣло	на км.
1907	16.064.153	12.709	7.240.290	5.388	8.823.863	7.321
1906	14.973.393	11.846	6.535.137	4.863	8.438.156	6.983
1905	14.574.927	11.590	6.451.267	4.800	8.123.660	6.730
1904	14.396.737	11.735	6.549.111	4.873	8.347.626	6.912
1903	12.923.603	10.224	6.220.118	4.619	6.703.485	5.605

Забѣлѣжка. Общата дължина кръгло е 1.264 км.

което дава срѣдно по 6.710 лева на километръ.

Отъ опрѣдѣленитъ по горния начинъ приходи на километръ трѣбва да се спаднатъ още разходитъ, които ще се извършатъ:

1. За смѣняване на старитъ 6 метрови желѣзни релси съ нови стоманени релси върху останалитъ 135 км. желѣзнопътна линия.

ще ми констатираме чистия доходъ.“ Съ този протоколъ, подписанъ на 18 ноември 1908 г. новъ стилъ, тѣ ни констатираха, че чистиятъ доходъ, така опредѣленъ, както ви обяснихъ, възлиза на

2. За набавяне и амортизиране на подвижния материалъ.

I. Сѣмняването на старитѣ желѣзни релси съ стоманени върху 135 км. желѣзно-пътна линия ще коштува слѣдната сума:

135 км. стоманени релси по 75 тона на километъръ и по 135 л. въѣки тонъ 1.366.775 л.

Отъ тази сума се спада стойността на старитѣ желѣзни релси, а именно:

135 км. стари желѣзни релси по 70 тона на километъръ и по 55 л. въѣки тонъ 519.750 л.

Остава чистъ разходъ за сѣмняването на старитѣ желѣзни релси съ нови 840.000 л.

Тази сума трѣба да се амортизира за 60 години, каквато е стойността на релситѣ, но взе се за наша полза амортизацията да се извърши за 50 години, съ 5% лихва, което дава годишно 45.000 л. за цѣлата желѣзно-пътна линия или 146 л. на километъръ.

II. Днешната стойност на подвижния материалъ, съ който си служи С. О. за находящитѣ се въ Южна-България линии се оцѣнява:

На 10 локомотиви . . . по 60.000 = 600.000 л.

„ 400 товарни вагони . „ 3.000 = 1.200.000 „

„ 30 пѣтнишки вагони „ 15.000 = 450.000 „

Всичко . . 2.250.000 л.

Този материалъ, както сега С. О. експлоатира линиитѣ, сѣ ще трае 50 години и съ постоянната поддръжка, която прѣсѣмѣтната въ общитѣ разписаниа въ края ще има извѣстна стойност оцѣнена на около 700.000 л.

Загубата отъ 1.500.000 л., амортизирана за горния срокъ съ 5% лихва, дава годишно 81.000 л. за цѣлата желѣзно-пътна линия отъ 310 км. или 260 л. на километъръ, или всичко 146 + 260 = 406 л.

Тия сѣмѣтки не се одобриха отъ прѣдставителитѣ на източнитѣ желѣзници, защото доходността на завзетитѣ отъ насъ линии е била по-голяма отъ онаа на цѣлата мръжа, което се потвърждава и отъ съотвѣтнитѣ сѣмѣтки, надлежно проверени, и които се водятъ отъ Дирекцията на източнитѣ желѣзници отдѣлно за тѣзи линии. Резултатитѣ отъ тѣзи сѣмѣтки, пакъ за годинитѣ 1907—1903, сѣ изложени въ слѣдната таблица.

Т а б л и ц а

за доходността на линиитѣ Любимецъ—Бѣлово и Търново—Ойканъ—Ямболъ.

Години	Приходъ въ лева		Разходъ въ лева		Чистъ приходъ	
	Изцѣло	на км.	Изцѣло	на км.	Изцѣло	на км.
1907	4.122.422	13.314.72	1.704.602	5.505.37	2.417.820	7.809.14
1908	3.760.726	12.140.64	1.482.289	4.787.54	2.278.437	7.358.96
1905	3.995.339	12.904.2	1.518.380	4.904.16	2.476.959	8.000.15
1904	3.570.624	11.533.14	1.509.813	4.836.44	2.060.811	6.696.71
1903	2.814.401	9.090.03	1.874.098	4.438.10	1.440.303	4.651.93

З а б ъ л ѡ ж к а. Дължина на линиитѣ е 309-614 км.

или срдѣно на километъръ по 6.895-38 л., която сума, както се вижда, незначително (само съ 189 л. на километъръ) се различава отъ онаа, опредѣлена отъ общата доходност за цѣлата мръжа.

Отъ тази сума, обаче, пакъ да се спаднатъ горнитѣ 406 л. за подновяване и подвижния материалъ; така че, на километъръ се пада 6.895-35—406-38 = 6.489 л.

6.895 л. 38 ст. Относително разходитѣ, заедно съ централното управление и пр. и пр. и минусъ 406 л. 38 ст. за амортизация на стария релси, за амортизация на подвиженъ материалъ и пр. оставатъ 6.489 л. Тѣй е изчисленъ чистиятъ доходъ. Тази сума 6.489 л. е единицата, о която се спрѣхме и която опредѣли какво ще се плаща.

Но тукъ не се спиралме въпросътъ. Компанията повдигна още тѣзи въпроси, които конвенциитѣ на Франция съ компаниитѣ, конвенциитѣ навсѣкждѣ въ Европа зачитатъ. Линията на първо врѣме има загуби, но въ бѣдѣще ще има по-големъ приходи. Констатирано е въ единъ периодъ отъ 5 години, напр. срдѣно, едно върху друго, 5%, а сигуръ повече ще бѣде, защото, ако по реколтитѣ се повдига или се намалява общиятъ доходъ, безспорно, че по пѣтницитѣ прогресията ще върви винаги на напредъ. И доколко това върви така, г. г. народни прѣдставители, добръ би било да спомня. . . (Търси изъ книгата си) Не мога да намѣря това, но знамъ положително, че въ продължение на 20 години, отъ 1881 до 1900, напимѣръ, числото на пѣтницитѣ се е уголемило 4 пѣти, порасло е отъ 1 на 4 1/4 милиона души, а приходътъ, при всички намаления въ тарифитѣ, се е удвоилъ, отъ 10 на 18 милиона гроша, за 1907 той е далъ 6 1/4 милиона франка или 28 милиона гроша Това отбѣлѣзахъ вчера въ отговоритѣ, които правѣхъ тукъ-тамъ, и въкои нарекоха това глоба, а азъ го наричамъ данѣкъ, който нашитѣ граждани плащатъ на желѣзницитѣ и данѣтъ, който за въ бѣдѣще ще се развива въ неимовѣрна величина и който щѣхме да плащаме на компанията и за който данѣкъ директоритѣ на компанията настояха да взематъ нѣщо, но не сполучиха.

И тѣй, всичко това, което ние имъ прѣдложихме, се базираше на това число отъ 6.489 л., само на констатирания чистъ доходъ.

Сега, азъ откупувахъ линията не само отъ компанията, не само отъ Турция, а и отъ компанията и отъ Турция. Тукъ, г. г. народни прѣдставители, трѣбва да се поспремъ на въпроса: какъ се откупуваше линията, понеже тя е откупувана и порано. Когато се откупуваше линията прѣзъ 1898 г., тогавъ намъ се разправяше отъ тогавашния министъръ на финанситѣ, г. Теодоровъ, слѣдното: че „ние — казваше г. Теодоровъ — кабинетътъ, коалиционниятъ съ Радославона, ние още прѣзъ 1894 г. бѣхме рѣшили, че за да изтикаме тази неизтикаема компания, трѣбва да построимъ една паралелна линия; 10—15 милиона лева ще дадемъ, ще построимъ паралелна линия. Като я построимъ ще конкурираме, ще вървимъ къмъ Бургазъ, защото срамно е, грѣшно е, парче отъ 110 км., Ямболъ—Бургазъ, да стои откъснато, а отъ другата страна да се допиратъ пѣкъ ние, отъ София, само до Сарамбей или до Бѣлово. Затуй ще свържемъ Сарамбей съ Нова-Загора.“ Това бѣше погрѣшно. Даде се построяката на линията на търгъ, отъ 196 км., за 11 милиона лева. Но, разсѣждава

г. Теодоровъ: „това бѣше недостатъчно; ние, казва, правѣхме опити прѣдъ компанията да построимъ само парчето Пловдивъ—Нова-Загора. тѣй като отъ Пловдивъ—Сарамбей линията върви — както се изразява той — по на 5 км. далечъ, но компанията казала: „не, нѣма да разрѣша на вашитѣ локомотиви да отиватъ до Пловдивъ“; а ще разрѣши ли да отиваме отъ Нова-Загора до Ямболъ? — Питаше се г. Теодоровъ; — значи разсѣждава много логично — „Трѣбва да построимъ линията отъ Сарамбей“ — азъ ще кажа отъ Бѣлово — „до Ямболъ.“ Тази линия, казваше г. Теодоровъ, е 240 км. и въ своята рѣчь каза, че е намѣрилъ, че цѣлата трѣбва да струва 15 милиона франка. Строихме, каже, линията безъ Ямболъ—Нова-Загора, която единъ денъ ще се построи. И когато компанията видѣ, че ние ще я конкурираме, че ние ще ѝ отбиемъ поне половината отъ трафика къмъ Бургазъ, тогавъ тая надмѣнна компания, къмъ която ние се огнасихме, дойде и каза: „Вие ни побѣдихте, дайте сега да направимъ парчелъ.“ Побѣдена, компанията идва и казва: „Прѣзъ послѣднитѣ 5 години имамъ такъвъ срѣденъ доходъ бруто“ — сѣщо както днешното положение — „разходътъ ми е такъвъ“, безъ ония изчисления съ амортизацията, които азъ ви правѣхъ; значи, безъ да се намалѣтъ тѣзи 406 л. на километръ и година, остава единъ приходъ на година 4.150 л. Туй е констатирано споредъ тогавашния бруто приходъ и споредъ тогавашното разбирање на разходитѣ. Ако би била прибавена смѣтката, която нашитѣ инженери съ този протоколъ правѣха въ Цариградъ, трѣбваше тѣ отъ 4.150 л. да намалѣтъ не 406, а да намалѣтъ 7—800 л. Защо? Защото като направиха тѣ амортизация на остарѣлитѣ релси, прѣзъ 1908 г. остарѣли релси имаше само стотина километра, а прѣзъ 1898 г. — 310 км. Тѣзи нови релси, които ще траятъ 70 години, съставляваха прѣзъ 1908 г. единъ капиталъ съ подобренията му отъ 4 и половина милиона лева, а тогава, прѣзъ 1898 г., ги нѣмаше. Но, както и да е — азъ ще се повърна на тѣзи детайлни смѣтки — констатира се прѣзъ 1898 г., че тѣзи 4.150 л. чистъ доходъ, като се капитализиратъ за 59 години, даватъ една сума отъ 24 милиона лева. Тази сума отъ 24 милиона лева въ договора имъ е казано, че е 24.850.863 л. Но азъ съмъ длъженъ да бѣда внимателенъ. Отъ тѣзи 24 милиона и осемстотинъ и петдесетъ хиляди лева трѣбва да се изкаратъ 600 и толкова хиляди лева, които се отнасяха до откупуването правото на източната компания върху парчето Бѣлово—Вакарелъ, което и ние откупахме за сѣщата цѣна, и трѣбва да се намали инвентара съ 200.000 л., които влизаха тамъ. Значи, оставатъ 24 милиона лева вкрѣгло. Такъвъ е, г-да, контрактътъ.

Какво откупуваше г. Теодоровъ за 24 милиона лева, при тѣзи условия на желѣзницитѣ? Той откупуваше слѣдното, г. г. народни прѣдставители. По чл. 2 на договора му, г. Теодоровъ откупуваше правата и задълженията на компанията къмъ Турция

въ продължение на единъ срокъ отъ 59 години — до 1958 г.; откупуваше го, но не напълно, защото компанията каза: „Вие, като влѣзете въ моитѣ права и задължения къмъ Турция, недѣйте забравя този анексъ, който съмъ ви прибавилъ тукъ и за който ви споменавамъ и въ самия чл. 2, че вие ще зачитате моитѣ договори съ Турция.“ А тѣзи договори казватъ, какво, по силата на съглашението отъ 1885 г. мѣсець декемрий между компанията и Турция, трѣбва отъ brutния приходъ да се изкара единъ уговоренъ разходъ отъ 7.000 л. Това, което остане, ще се дѣли: 45% въ полза на Турция и 55% въ полза на компанията. Ако brutниятъ доходъ е така малъкъ, што, умаленъ съ уговорени разходъ отъ 7.000 л., да не даде за частъта на Турция отъ 45% сума по-голяма отъ 1.500 л., компанията е длъжна да плаща тѣзи 1.500 л. И тя казва: „Азъ продавамъ всичко вамъ, г. Теодоровъ, прѣхвърлямъ вамъ задълженията си спрѣмо Турция изцѣло, а азъ вземамъ само едно, че до 1.500 л. азъ ще плащамъ на Турция срѣщу заема, който е въ еди-коя си банка, а ако се окаже година, въ която тия 45% чистъ доходъ да надминаватъ 1.500 л., това е за ваша смѣтка.“

Т. Теодоровъ: Тѣй, тѣй, но има само една прибавка, че за миналитѣ години, ако не е достигнато до 1.500, колкото е останало да взема компанията, ще се спада въ бѣдѣще отъ зиянето.

Министъръ А. Ляпчевъ: Какъ?

Т. Теодоровъ: Тамъ, въ сѣщия параграфъ, има прѣдвидено, че за тия години, за които компанията е доплащала, послѣ отъ зиянето ще си го прихваща. И то има голѣмо значение за нѣколко години. Компаниятѣ знаятъ какъ да плащатъ — тѣ почти нищо не плащатъ; отъ 1872 г. нищо не сѣ платили на Турция.

Министъръ А. Ляпчевъ: Азъ ще го кажа, то не е толкова важно, защото уговорената частъ отъ 45% прѣзъ цѣлия договоренъ периодъ била е близо до минимума отъ 1.500 л.

Сега, прѣди, г. г. народни прѣдставители, азъ да кажа гдѣ се е свелъ въпросътъ, мене е дългъ да освѣтля васъ, каква бѣше опази покупка отъ 1898 г. Ние можемъ да я разгледаме отъ три гледни точки, и апелирамъ къмъ тѣзи, които се интересуватъ да внимаватъ. Първо, да разгледаме, споредъ този чистъ доходъ, който тогава се е капитализиралъ, какво тази покупка е имала като стойностъ по отношение на стойността, която вземаме днесъ, съ другия доходъ, близо два пѣти по-голяма; второ, при тази покупка, още въ първата година на експлоатацията ѝ, какво оцетение или облекчение щѣше да има за държавата — защото тамъ е финансовото мѣрило — и, трето, тѣй извършената покупка, съ всичкитѣ финансови операции, какъ щѣше да се сложи за бюджета. Г. г. народни

прѣдставители! Покупката въ 1898 г. е за 24 милиона лева. Казахъ ви, всичкитѣ релси не само бѣха стари, но и съ малка тежина и съ малка дължина. Тѣй прѣсмѣтнато, тази линия е имала нужда отъ подобрения за 7 милиона лева, за да стане линия. Когато въ 1908 г. ние завзехме линията, тия 7 милиона лева не сж похарчени напълно отъ компанията.

Т. Теодоровъ: Пакъ има нужда отъ подобрения: всѣкога има нужда отъ подобрения; и сега има нужда.

Министъръ А. Ляпчевъ: Изслушайте ме, г. Теодоровъ; азъ ще Ви кажа и за това. — 4½ милиона сж изразходвани отъ компанията; 2½ милиона не сж изразходвани отъ нея, но ние съ 400 и толкова лева намалихме чистия доходъ, за амортизация на стари релси и пр. и съ това на 2½ милиона лева смѣнахме стойността на линията. Значи, 24 и 7 = 31 милиона. За дооткупването на пълната експлоатация, съгласно смѣткитѣ до 1908 г., при 300 л. срѣдно допълнителенъ наемъ на Турция — защото въпросътъ се развива тѣй: докато до 1903 г. частта на Турция не надминава повече отъ 1.500 л., отъ 1904 г. тя започва да надминава и то въ такъвъ размѣръ: за 1904 г. — 693 л. на километръ за годината, или българската държава трѣбваше да плати 214.000 л.; за 1905 г. — 178.000 л.; за 1906 г. — 224.000 л.; за 1907 г. — 346.000 л.; за 1908 г. — 265.000 л.; а за 1909 г. — 367.000 л. . . .

Т. Теодоровъ: Брутниятъ доходъ колко е? Защото не знамъ доколко сж правилни тия цифри...

Министъръ А. Ляпчевъ: Ще Ви кажа. Тия въпроси ни интересуватъ по-скоро академически.

Т. Теодоровъ: Да, но бихъ желалъ да зная брутниятъ доходъ на километръ.

Министъръ А. Ляпчевъ: Той е: за 1908 г. — 12.151 л.; за 1907 г. — 12.819 л.; — тукъ цифритѣ сж взети общо; — за 1906 г. — 11.941 л.; за 1905 г. — 11.617 л.; за 1904 г. — 11.874 л. за цѣлата мрѣжа. Сега, ако ние вземемъ само онова увеличение, което е трѣбвало прѣзъ послѣднитѣ 5 години срѣдно да плащаме и да го капитализираме, то дава 5.600.000 л. Да не ви стрѣска това.

Остава друго едно перо. Г. Теодоровъ казва: „Азъ собственостъ не откупувахъ.“ Г. г. народни прѣдставители! Единъ контрагентъ, който казва събѣседнику: „Азъ ти откупувамъ всичкитѣ права, които трето лице ти ги е дало и му признавамъ собствеността; откупувамъ ти наема; то ти е дало наемъ до 1958 г., хубаво, откупувамъ го“ — като дойде 1858 г., и по-рано даже, никой не е ограничилъ правото на това трето лице, да прѣпродаете наема още за 59 години. Че това е така, г. Теодоровъ — тукъ е грѣхътъ Ви — . . .

Т. Теодоровъ: Ще видимъ.

Министъръ А. Ляпчевъ: . . . Вие ще видите въ слѣдното.

Т. Теодоровъ: Мислѣхте ли Вие, че България ще остане така, г. министре; мислѣхте ли, че до 59 години България ще остане васална, и че контрактитѣ, които ще се сключатъ подиръ туй, ще ги признаемъ; и мислите ли Вие, че ще отиде нѣкой да купи такова едно право, което ще настѣпи подиръ 59 години, когато имотътъ е въ нашитѣ рацѣ? Трѣбва да бждемъ сериозни по тѣзи смѣтки.

Прѣдседателствующъ Н. Гимиджийски: Моля, г. Теодоровъ, не прѣкъсвайте; нѣмате думата.

Министъръ А. Ляпчевъ: Азъ ще бжда отстъпчивъ, ще дойда и на това. Изслушайте ме, щомъ искате да бждемъ сериозни.

Т. Теодоровъ: Само тази забѣлѣжка Ви права.

Министъръ А. Ляпчевъ: Компанията имаше договоръ съ Турция отъ 1872 г. за 50 години. Кога изтичатъ тѣ? Въ 1922 г.

Т. Теодоровъ: Не, то не се знае, кога ще изтечатъ.

Министъръ А. Ляпчевъ: Пардонъ, ще Ви кажа.

Т. Теодоровъ: Не, азъ искамъ да ви забѣлѣжа, ето какво, защото азъ зная много добръ контракта..

Министъръ А. Ляпчевъ: И азъ го зная, г. Теодоровъ.

Т. Теодоровъ: Тия 50 години можеха да се свършатъ въ XXII-то столѣтие, защото началниятъ имъ периодъ бѣше опрѣдѣленъ оттогазъ, откогато се сключатъ всичкитѣ линии, които и досега не сж сключени. Та тия 59 години можеше никога да не се свършатъ, защото тамъ бѣше прѣдвидено да се изкара линията Ямболъ—Шуменъ, но Турция не можѣ да я направи; прѣдвидѣ се и линията Куманово—Кюстендилъ, но и нея не зная, кога ще направи. Контрактътъ е за 50 години, но отъ деня, когато се изкара всичката мрѣжа. Заради туй и турцитѣ се принудиха да турятъ край на това нѣщо, поне до 59 години.

Прѣдседателствующъ Н. Гимиджийски: (Звъни) Г. Теодоровъ! Нѣмате думата.

Министъръ А. Ляпчевъ: Както виждате, ние, съ г. Теодорова, винаги си помагаме: и азъ желая понѣкога да взема думата. Г. Теодоровъ сега казва — което е и вѣрно — че контрактътъ можеше да отиде и до XXII столѣтие.

Т. Теодоровъ: Да, тѣй, защото никога нѣма да се сключе тази линия.

Министъръ А. Ляпчевъ: Значи вие, които щѣхте да откупите тая линия, вие, които щѣхте да бъдете свидѣтели на другия денъ, че е продадена още за 50 години, вие не трѣбва да забравяте, че Турция дисконтира всичкитѣ си полици и отъ европейскитѣ пазари щѣше да прибере паритѣ.

Т. Теодоровъ: А, ще ѝ дадатъ пари!

Отъ мнозинството: А-а-а!

Министъръ А. Ляпчевъ: Да, тѣ ѝ даватъ.

Т. Теодоровъ: (Нѣщо възразява)

Министъръ А. Ляпчевъ: Pardon! — Вие и азъ, г. Теодоровъ, щѣхме да бъдемъ вече не прѣдъ Високата порта, а щѣхме да бъдемъ прѣдъ силния нѣкакъвъ европейски синдикатъ, за което съ основание чувствувамъ страданията Ви въ Вашата рѣчь отъ 1898 г., гдѣто казвате: „Цѣлата политика ако не — цѣлата дипломация — то цѣлиятъ финансовъ свѣтъ съ тая линия върви и ни вмѣкна въ дѣлото на земята.“ Азъ ще дойда и дотамъ и ще констатирамъ грѣховетѣ тамъ, гдѣто сж, а не както се реве по площадитѣ и по улицитѣ...

Т. Теодоровъ: Отъ васъ се реве.

Министъръ А. Ляпчевъ: ...никога необосновано и никога безъ сериозно внимание къмъ на-срѣщната страна. Прочее, това неоткупуване на собственостъ, което г. Теодоровъ не иска да зачете, виждате, г. г. народни прѣдставители, какви послѣдствия има. И затуй азъ прѣдпочитамъ, и всѣки разбранъ човѣкъ ще прѣдпочете да си разчисти смѣткитѣ. И казвамъ: 3.400.000 л. се падатъ за собствеността — толкозъ се падатъ, защото сумата отъ 6.489 л. на година и километъръ, за 310 километра, кръгло дава за една година чистъ доходъ отъ 2.011.000 л. Тази годишна рента отъ 2.011.000 л., капитализирана за 59 години, дава кръгло 36½ милиона, капитализирани като вѣчна рента; откупуването на всичкитѣ собствени права дава 40 милиона лева — значи, разликата е 3.400.000 л.

Т. Теодоровъ: Да.

Министъръ А. Ляпчевъ: Значи, това напълно се осигурява.

Т. Теодоровъ: Но Вие забравихте, че ние имаме право за онуй, което по-рано линията ни е давала и ако ние зачетемъ онуй, което ни е давала, тогава нѣма да претендира...

Прѣдседателствующъ Н. Гимиджийски: Г. Теодоровъ! Моля, нѣколко пѣти Ви обърнахъ внимание да не прѣкъсвате. Вие се вече изказахте.

Т. Теодоровъ: Моята смѣтка е да не вземѣше никой нито единъ сантимъ възъ основа на контракта.

Министъръ А. Ляпчевъ: И тѣй, г. г. народни прѣдставители, ако г. Теодоръ Теодоровъ е толкозъ храбъръ, че той собствености не откупува, че той наеми отъ страна на собственика, ангажирани прѣдъ Европа, не зачита, ние не можемъ да вървимъ по неговия пѣтъ — ние, които сме изправени да плащаме. Ние ще кажемъ: рационално откупена неговата желѣзница, струва 40 милиона. До тукъ ли? Не. Г. Теодоровъ самъ въ своята рѣчь твърди: „Откупихме я така евтино — за 24 милиона.“ — Защо? — „Защото построихме паралелната линия. Тая линия струва 11 милиона лева; тя трѣбваше, казва, да струва 15 милиона до Ямболъ, но отъ нея ние ще загубимъ само 3 милиона.“ Приемамъ. Парчето Пловдивъ—Сарамбей и компанията печели, г. Теодоровъ.

Т. Теодоровъ: Тамъ губимъ 400.000 л.

Прѣдседателствующъ Н. Гимиджийски: Моля, стига сте прѣкъсвали, г. Теодоровъ.

Министъръ А. Ляпчевъ: Чакайте! И компанията, казва г. Теодоровъ, бѣше така добра, че ни отстъпва 400.000 л. за парчето Пловдивъ—Сарамбей, което г. Теодоровъ казва, че струва 3 милиона.

Т. Теодоровъ: Ако се изкара.

Министъръ А. Ляпчевъ: Каква добросъвестностъ! Азъ крайно благодаря, че компанията е дошла да припомни на г. Теодорова, че той взима 400.000 л. срѣщу 3 милиона. И азъ съмъ крайно внимателенъ да отбѣлѣжа тукъ само 2.600.000, и тогава ще стане само 42.600.000 линията, която г. Теодоровъ е откупувалъ по стойностъ възъ основа на доходитѣ ѝ и по неговото откупуване...

Т. Теодоровъ: Г. министре! Линията щѣше да струва 3 милиона, ако се построеше, но не се строи, а сестрои само за 400.000 л. землени работи.

Министъръ А. Ляпчевъ: Pardon, г. Теодоровъ...

Х. Конкилевъ: (Къмъ г. Теодорова) Когато Вие бѣхте прѣдседателъ, по трима квестори изпращахте при депутатъ, който би си позволилъ да прѣкъсва.

Т. Теодоровъ: Моля, бъдете спокоенъ. Азъ гледамъ да се освѣтимъ по-добрѣ по въпроса.

Прѣдседателствующъ Н. Гимиджийски: Моля, г. Теодоровъ, не прѣкъсвайте.

Министъръ А. Ляпчевъ: Но не е важно, г. г. народни прѣдставители, за колко се е откупила линията, а е важно да знаемъ, ако вземемъ една година, напр. 1909 г., какво щѣше да има за бюджета за 1909 г., споредъ откупената сума отъ

г. Теодорова и споредъ откупената отъ насъ. Споредъ г. Теодорова, линията е откупена за 24 милиона лева. Азъ съмъ крайно внимателенъ; имамъ за Вашия заемъ доста детайлни, математически смѣтки.

Т. Теодоровъ: Тѣ сж за заема? Добрѣ. Когато дойдемъ на заема, азъ ще разгледамъ и тѣхъ и ще Ви ги кажа какви сж.

Министъръ А. Ляпчевъ: Pardon! Вие ще се съгласите веднага съ мене, г. Теодоровъ, като чуете, че Вашиятъ 5% заемъ, конвентуиранъ, е 6.45%. И дължа по този случай да съобща, за свѣдѣние на народното прѣдставителство, каква дѣйствителна, реална лихва иматъ заемитѣ, а не какъвто се приказва. Така, заемътъ отъ 1888 г. за откупуване русе-варненската линия има номинална лихва 6%, реална 6 и 7 ст. %; заемътъ отъ 1889 г. — номиналната лихва 6%, реална — 7.58%; заемътъ отъ 1892 г. — номинална лихва 6%, реална — 7.31%; заемътъ отъ 1900 г. — номинална лихва 6%, реална — 12.88% — това сж боноветѣ отъ 30 милиона.

Г. Данаиловъ: 25 милиона.

Министъръ А. Ляпчевъ: Да. — Заемътъ отъ 1902 г. — номинална лихва 5%, реална — 6.82%; заемътъ отъ 1904 г. — номинална лихва 5%, реална — 6.68%; заемътъ отъ 1907 г. — номинална лихва 4.5%, реална — 5.89%, доколкото може да се види въ договора, защото въ този заемъ имаше покупки за 25 милиона, за които смѣтките не зная.

Т. Теодоровъ: И въ по-напрѣжния ги имаше.

Министъръ А. Ляпчевъ: Конверсионниятъ заемъ на г. Теодора Теодоровъ отъ 290.000.000 л. дава лихва 6.45%.

Т. Теодоровъ: Пакъ по-малко отъ г. Саллабашевия.

Министъръ А. Ляпчевъ: Този заемъ, смѣтнатъ на сума отъ ефективенъ 24 милиона, дава годишно за погашения за 59 години една тежестъ на бюджета отъ 1.743.560 л., като се иматъ прѣдъ видъ и тежеститѣ по конверсията.

Министъръ И. Саллабашевъ: Не можахъ да Ви чуя, г. Теодоровъ. Много често подмѣтате моето име. Азъ бихъ желалъ да излѣзете, като бившъ министъръ на финанситѣ, като финансистъ, да ме оборите съ аргументи, защото не зная, да-ли съ това Вие искате да оборвате моя заемъ, или го одобрявате, та се силавате на него. Върху този заемъ азъ съмъ писалъ статии въ в. „Свобода“; можете да ги прочетете.

Т. Теодоровъ: Когато дойде заемътъ, тогава ще говоримъ. Най-евтинъ е рускиятъ заемъ; намѣрете да ви дадатъ такъвъ заемъ.

Министъръ А. Ляпчевъ: Тази сума отъ 24 милиона лева, г. г. народни прѣдставители, дава годишно лихви и погашения 1.743.560 л. за прѣзъ 59 години; второ, като прибавимъ лихвата на вложения досега капиталъ, съ който откупуваме новитѣ релси, голѣмитѣ гари, вмѣсто 6 1/2%, само по 6%, отъ 270.000 л.; като прибавимъ онова, което г. Теодоръ Теодоровъ трѣбваше да плати за 1909 г. — а то е 1.200 л. — въ повечеко на Турция за 309 км. и толкова метра, 372 000 л., излиза че г. Теодоровъ трѣбваше да плати 2.392.560 л. за тѣй откупената линия, плюсъ за парчето Сабрамбей—Пловдивъ, понеже е въ тежестъ само по 6%, а не 6.45%, 156.000, става всичко 2.448.560 л. Какво даваме ние сега? 1.963.707 л. Колко повечеко, при откупването на г. Теодорова, щѣше да струва тая линия? Това сж, г. г. народни прѣдставители, не бакалски смѣтки, а цифри, на които държа. 584.000 л. повечеко щѣше да плати българскиятъ бюджетъ тази година, отколкото той плаща при комбинацията, която сега имаме. (Ръкоплѣскане отъ мнозинството) Да, но ще възразятъ: вие се ползвате отъ много обстоятелства. Разбира се. Ама вие не се ли ползвахте отъ обстоятелството, че приходитѣ бѣха тогава много ниски? Ами хай да направимъ една смѣтка за 1899 г., като първа година, какво ние щѣхте да имате и какво щѣхте да оставите въ тежина на българския бюджетъ, и какво ние имаме въ 1909 г. Заповѣдайте, г. Теодоровъ! Брутниятъ приходъ на източнитѣ желѣзници за 1899 г. е 8.192 л.; разходътъ — 4.400 и толкова лева; остава чистъ приходъ 1.013.000 л. Това виждаме за 1899 г. по приходитѣ, които сж означени отъ източнитѣ желѣзници. Разходътъ само за ампюети на 24 милиона, както помните, е 1.743.000 л.; за подвиженъ материалъ, който ние имавте, подъ наемъ, по нашитѣ цѣни щѣхте да платите за година, що ние платихме за 8 мѣсеци, 400.000 — 2.143.000 л. Не прѣсмѣтамъ вече и други работи. Тѣй че, правятъ всичко на всичко 1 милионъ кръгло дефицитъ, тежина на бюджета. Какво е положението за 1909 г., съ всички тѣзи допълнителни милиони за персоналъ, за обезщетение за наказания, които компанията ни наложи за това, което пишатъ вѣстници, които или нищо не разбиратъ, или никаква добросвѣстностъ нѣматъ, когато пишатъ цифри и безъ да ги провѣриватъ крѣпчатъ: още 2 милиона, още 3 милиона? Заповѣдайте, г. г. народни прѣдставители! Приходътъ за тази година е 4.300.000 л.; разходътъ е 2.200.000 л. — чистъ приходъ 2.100.000 л., отъ които сме платили: за обезщетение 993.323; за подвиженъ материалъ, защото тѣ си го взеха, платихме 400 000 л.; за лихви за останалитѣ 4 мѣсеци отъ обезщетението насамъ, значи отъ мѣсець май насамъ — 650.000 л.; платили сме 2.053.000 л. отъ 2.100.000 л. — ние сме на една печалба отъ 43.000. А г. Теодоровъ бѣше на една загуба за държавния бюджетъ отъ 1.000.000 л. Това е реалното, това е туй, което тежи на държавния бюджетъ.

Т. Теодоровъ: Ами лихвитъ на 42 милиона спаднахте ли?

Министъръ А. Ляпчевъ: Разбира се.

Т. Теодоровъ: Добръ.

Министъръ А. Ляпчевъ: Виждате какъ, г. Теодоровъ. Отъ 6 май насамъ ние плащаме лихви, а отъ 6 септемврий 1909 до 6 май т. г. ние плащаме обезщетение отъ кръгло 1 милионъ и за наемъ за подвижния материалъ 400.000 л.

Х. Конкилевъ: Защо мълчишъ, Тодоре? (Смѣхъ въ мнозинството)

Т. Теодоровъ: Лихвитъ и погашенията сж за 75 години.

Министъръ А. Ляпчевъ: Г. Теодоровъ! Не можете Вие да не знаете, каква е разликата между 60 и 70 години на погашението; това е една 2⁰/₁₀₀ отъ лева. Вие знаете тия работи. То нѣма влияние: тѣ сж най-много 50—60 хиляди лева, които съ готовност бихъ ги спаднахъ . . .

Т. Теодоровъ: 50 години по 4 правятъ само 200, или за 20 години, правятъ само 80. Така ли разправяте това? А Вие за 75 години ще плащате по 4 милиона 300 милиона.

Министъръ А. Ляпчевъ: Г. Теодоровъ! Вие сте държавникъ, и когато чуватъ въ Европа, че единъ бивши министъръ на финанситъ на тази страна си позволява да разсждава като единъ, който пасе говеда . . . (Ржкоплѣскане въ мнозинството)

Т. Теодоровъ: Като Васъ.

Министъръ А. Ляпчевъ: . . . азъ мога да Ви кажа, че тамъ нищо добро нѣма да помислятъ за нашата страна. Вие отложете плащането слѣдъ 1000 години; вие платете слѣдъ една година; едате говорете: слѣдъ 1000 години, по 6% — правятъ 6 милиярда; слѣдъ една година правятъ само 60 или само 6. И вие мнѣние ще дадете! Уважавайте ни за прѣдъ странство.

Т. Теодоровъ: Като съпоставятъ Вашето и моето, ще кажатъ, че Вие сте, който пасете говеда и Вие сте, който разправяте на говеда, а не азъ.

Министъръ А. Ляпчевъ: Уважавайте ни за прѣдъ странство.

Т. Теодоровъ: Менѣ ми е много приятно, че се ангажирате въ единъ математически споръ, който показва, че на двѣ магарета слама не можете да раздѣлите.

Прѣдседателствующъ Н. Гимиджийски: (Звъни)

Министъръ А. Ляпчевъ: На такива магарета азъ съмъ разпрѣдѣлвалъ слама и никому дълженъ не съмъ останалъ. (Смѣхъ. Ржкоплѣскане отъ мнозинството)

Н. Топаловъ: Браво!

Министъръ А. Ляпчевъ: Г. г. народни прѣдставители! Но въпросътъ е другъ. Въпросътъ е не-свършенъ дотукъ съ откупуването въ 1898 г. Какво купихме въ 1898 г.? Ако бѣхме купили, резултатитъ ги видѣхме. Но какво купихме? Можеше ли да се върва, че ще купимъ? Г. Теодоровъ въ своята рѣчь казва: „Вие, като говорите така на народнитъ прѣдставители, може Турция да не се съгласи да подпише.“ Защо Турция щѣше да се съгласи? Затуй ли, защото завчера имавме честта да изслушаме г. Теодорова, за да разправи колко срѣдства щѣше той да избобрѣти, за да не плати допълнителното? Че кой е простъ да си дава това, което има? Това отъ финансово гледище за Турция. Мислите ли вие, че турцитъ не си разбиратъ смѣтката? Ами друго — политическата страна на въпроса; ами тази липия, която будише съзнанието, че Южна-България, тази, която граничеше до самия Одринъ, която лежеше надъ сърцето на турската империя, че тази Южна-България по толкова трактати е все-таки привилегирована областъ? Къто щѣхте да намѣрите, да издебнете? Патриотизмътъ ли на султанъ Абдулъ-Хамидъ? Никога. Двѣ мнѣния между просвѣтенитъ хора въ Цариградъ — не турци, не отомани-чужденци, хора съ цѣна на своитъ думи и внимание къмъ своята честъ — не намѣрихъ; никой не е мислилъ, че може султанъ Абдулъ-Хамидъ, или кой да е турски държавникъ, да се съгласи да бѣде излъганъ отъ нѣкого; той може да бѣде надвитъ, но не и излъганъ. Ето защо въ политиката, лѣжата на страна, винаги на страна.

Г. г. народни прѣдставители! Борбата, за която тукъ толкова пжти се подмѣта между демократическата партия прѣзъ онуй врѣме на откупуването на източнитъ желѣзници, борбата и днесъ не бѣше за количеството на сумата — г. Теодоровъ даже въ своята рѣчь цитира: „Вижте, казва, в. „Прѣпорецъ“ прави забѣлѣжки, ама признава“ — а тази борба бѣше за това, че вие, г-да, не купувате отъ онзи, отъ който трѣбваше да се купи; защото вие нищо нѣма да купите; защото за насъ бѣше ясно, че покупката прѣзъ 1898 г. бѣше резултатъ на една нещастна финансова политика, заведена отъ 1896 г., бѣше резултатъ отъ тази телеграма — имамъ и номера ѝ — която, ако се не лѣжа, Начовичъ, чрѣзъ Министерството на външнитъ работи, телеграфира на покойния Стоиловъ, макаръ и вънъ отъ кабинета: „Въ Виена нѣма да се съгласятъ да дадатъ двѣтъ опции — 5 и 6 — отъ заемъ отъ 1892 г., защото Вие строите линии, които да пакостятъ тѣмъ, въмѣсто да строите липиитъ, които сж прѣдвидени въ този договоръ за заемъ; тѣй бѣше по-

ставенъ въпросътъ и паритѣ ги нѣмахте. Успѣхте да намалите — какво? — по прѣдложение на Лазаръ Дуковъ 1½ милиона лева отъ поземелния данѣкъ, и викахте: „Долу поземелния данѣкъ“, а Каравеловъ лошъ, демагогъ, защо? — защото казва: „1½ милиона лева повечко“ отъ поземелния данѣкъ, но повече нѣма да вземете отъ никого; а повечето ще се вземе отъ земитѣ, които не се облагатъ. И за тази нездрава политика дълга да забѣлжа, че не е виновенъ г. Теодоровъ — поне дотолкова е виновенъ, доколкото е билъ съмишленикъ, но прѣко не е виновенъ — други сж виновни. Той даже обратното, помъчи се да я поправи и биде нещастенъ, тегли грѣховетѣ на други, както е случая съ бреславския заемъ. Упрекватъ го, че далъ 34% за лихва на годината, но азъ не мога да го упрека, защо? — Защото можешъ да заваришъ едно положение, може да паднешъ въ положението на единъ Терсъ въ Франция слѣдъ една политическа катастрофа и да търсишъ съ сълзи на очи подкрѣпа отъ всички страни и да си принуденъ да подписвашъ договоръ, за да кжашъ части отъ тѣлото на народа, да дѣлишъ земя и дотамъ да отидешъ, но не си ти виновенъ — не е той виновенъ, обаче политиката на Гешова, която той наслѣди, бѣше виновна и тя стана причина за тоя договоръ — *soi disant* — за откупуването, тя стана причина да се мъчи г. Теодоровъ да казва, че били строили паралелната линия съ замисълъ да конкуриратъ, за да купятъ източната линия. Тя е една нещастна страница отъ нашата история, която, ако днесъ е констатирана въ врѣда на една партия, трѣбва да се спомене, за да я нѣма въ никоя партия, защото въпросътъ бѣше сложенъ тѣй, Г. г. южно-българскитѣ депутати искаха да облагодѣтелствуватъ Южна-България. Всичко се правило за Сѣверна-България, за Южна-България нищо не се правило. Това нещастно полагане на въпроса губѣше нишката. Една доста стѣкмена група успѣ да наложи да строятъ паралелната линия. Явява се другата група, сжщо тѣй стѣкмена: „Тѣй ли, дадохте за Южна-България, дайте и за Сѣверна“ — изкопна вертикалната линия за Русе. Тѣй се създадсха двѣтѣ линии. Тамъ е гешефтарството на народняцитѣ — не е въ отдѣлнитѣ прѣдприемачи, то е въ групи отъ народни прѣдставители, подъ прѣдлогъ, че ще облагодѣтелствуватъ тази или онази страна, да създаватъ прѣдприятия врѣдни за общитѣ интереси на държавата. И тѣй, като се ангажираха, потърсиха пари — пари нѣма. Данѣцитѣ ги разпуснаха; по нещастие и годинитѣ бѣха слаби; работата достигна дотамъ, че г. Теодоровъ трѣбваше да търси пари и опциитѣ два пѣти да ги емитира — ще ги емитира! И за да може да каже, че е свършилъ нѣщо — побѣдилъ компанията на източнитѣ желѣзници, а компанията на източнитѣ желѣзници търсѣше само едно. Линията ли да продаде? Не — това е моето дълбоко убѣждение — искаше само едно: да намѣри българско правителство, което да ѝ завѣри контракта

и да каже: Правата ми спрѣмо Турция сж права, признати отъ васъ. Това постигна компанията и само за това става това откупуване — за нищо друго. Резултатътъ е извѣстенъ. Резултатътъ е този, който г. Пешевъ оная вечеръ тукъ ви каза: „Въ часа 12½ прѣзъ нощта, когато изтичаше срокътъ за подписване на този договоръ отъ султана, дойде телеграма отъ Цариградъ: „Султанътъ не подписва, ираде нѣма, контрактътъ е nul et non avenс, недѣйствителенъ.“ Всичко рухва, остана само едно: правата на компанията по отношение на Турция сж зачетени отъ българската държава. При една евентуална катастрофа на балканския полуостровъ, България не може да изключи придобититѣ права на компанията — ще ги зачете. Г. Теодоровъ бърза да забѣлжи: „Какъ, щомъ падатъ договоритѣ, падатъ и правата.“ Тая работа така не върви. Но дори така да вървѣше, наставя друго събитие. Като се забатачи работата, тогава дойдоха наслѣдницитѣ на г. Теодорова. Пѣкъ тѣ — то е най-куриозното — не само че дадоха онази линия, но по отношение на този пунктъ, който ни интересува, едно много характерно нѣщо има.

Г. Теодоровъ: Позволете ми да Ви благодаря, г. министре, задѣто оправдахте половината отъ нашата политика, а другата половина, която Вие критикувате, сама се оправдава.

Министъръ А. Ляпчевъ: Г. Теодоровъ, врѣмето въ България е напрѣдвало и когато държавнитѣ мъже прѣстанатъ да уважаватъ себе си, не цѣнятъ своитѣ думи, тѣ ще изпитатъ най-големитѣ горчевини и ще нанесатъ несъзнателно, може би, поради тия грѣшки, най-големии пакости на тази държава.

Г. Теодоровъ: Нѣма, освѣнъ да вземете за себе си подобна бѣлѣжка.

Министъръ А. Ляпчевъ: Азъ го вземамъ и азъ внимавамъ и го права. Тази бѣлѣжка на менъ не може да се прави нито като на публицистъ даже.

Г. г. народни прѣдставители! Доколко цѣнно е било за компанията извоюването на това право, да се признаятъ правата ѝ отъ българската държава внимавайте въ редакцията, която тѣ сж дали на члена къмъ договора на г. Тончева за уредбата на източнитѣ желѣзници у насъ и главно, за даването на компанията подъ наемъ парчето Чирпанъ — Нова-Загора. Този членъ гласи, не мога да го намѣря, но азъ го знаа наизустъ даже — тамъ е казано тѣй: Чл. 13. Макаръ компанията да е длъжна да експлоатира линиитѣ отъ Саранбей-Вѣлово до Мустафа-паша и отъ Търново-Сейменъ до Ямболъ, тя прави тия отстъпки по тарифата, за да упоменатъ, че компанията е длъжна да експлоатира тия линии; поставятъ тая редакция. Това е цѣнно. И когато при воденето на прѣговоритѣ

дойде моментът да се сложи малко по-иначе въпросът — макаръ да нѣмаше изгледъ, че така ще се разрѣши, най-послѣ защо да не говоримъ само съ стопанина — тѣзи господа отъ компанията излѣзнаха съ тия два договора: договора на г. Теодора Теодоровъ, че имъ гарантира правата и договора на г. Тончева, че ги е задължилъ да ги иматъ. (Смѣхъ)

Т. Теодоровъ: Какъ можете сериозно да се основавате на единъ договоръ, който не съществува?

Министъръ А. Ляпчевъ: Азъ говоря сериозно, но несериозно работѣхте Вие, защото...

Т. Теодоровъ: Договоръ, който не съществува, какъ могатъ да го инвокиратъ?

Министъръ А. Ляпчевъ: Най-малкото, което сте направили, то е, че сте дали възможностъ на г. Тончева да ги задължи въ тия права.

Т. Теодоровъ: Прочетохте ли чл. 16 въ договора, г. министре? Като делегатъ на правителството Вие трѣбваше да прочетете и него.

Министъръ А. Ляпчевъ: Този е въпросътъ, г. г. народни прѣдставители, по източнитѣ желѣзници. Азъ заключавамъ по тѣхъ съ слѣднитѣ нѣколко думи. Вие виждате отъ нашитѣ изчисления, че ни стотинка повече не дадохме, отколкото условията на покупките диктуваха. Ние бѣхме поумѣли — не азъ лично; моето внимание щѣше, може би, да бѣде само въ едно, че повикахъ компетентни хора — но българската държава трѣбваше по-напредъ да има такива хора, които не се намираха прѣди това врѣме, да изчислятъ правилно и да направятъ смѣтка споредъ условията по-точно, за да можемъ да откупимъ тѣзи желѣзници при такива условия, щото това, което вземаме още днесъ, на сжщата година да го вземемъ въ доходи. Стотинка за тѣзи желѣзници повече не дадохме. Говори се, че сме дали още 2.100.000 л. за тѣзи желѣзници — азъ имахъ честта да ви обясня 1.400.000 отъ перата: 400.000 л. за подвижния материалъ и единъ милионъ кръгло за обезщетение — ние ги даваме като лихви на капитала, платимъ на приврѣменно завземенитѣ линии до 6/V тая година. Ако прѣсмѣтнемъ всички капиталъ, г-да, ние не сме платили за тази година повече отъ това, което компанията на източнитѣ желѣзници и турското правителство сж могли да претендиратъ като 5%—ва лихва на този капиталъ, платимъ въ деня на завзеждането на линиитѣ. Другитѣ пера сж пера на лице. Тѣ сж такива: по инвентаръ 225.000 л. Г. Теодоровъ може би ще побърза да каже: у насъ той се спадаше; не, г. Теодоровъ, азъ ги спаднахъ и у васъ: отъ 24 милиона осемстотинъ и толкова хиляди лева на 24 милиона лева; азъ спадамъ инвентара, защото по всичкитѣ правила на откупуване на желѣзници, той се откупува

отдѣлно. Само едно, докато г. Теодоровъ е вървѣлъ въ смѣтката на топтанѣ, както при търсене на чистия доходъ, така и при откупуване на подвижния материалъ у насъ е билъ много детайленъ: той не фигурира толкозъ, колкото цѣнитѣ на компанията показватъ, когато е купувалъ, а фигурира съ 25% по-малко отъ стойността му. И резултатътъ е, че ние прѣзъ 1898 г. за цѣлия инвентаръ на източнитѣ желѣзници, съ прибавяне на 5—6 нови гари, имаме да платимъ 228.000 л., а г. Теодоровъ имъ плащаше 240.000 л. То е въпросъ на смѣтка.

Т. Теодоровъ: У насъ влизаше въ цѣната на откупуването, а у васъ то е специално.

Министъръ А. Ляпчевъ: Не е влизало въ цѣната и не може да влѣзе. Азъ го изключвамъ.

Т. Теодоровъ: У васъ е специално.

Министъръ А. Ляпчевъ: Имаме около 320 хиляди за вглица. Намѣрихме ги, платихме ги, но по една цѣна такава: струватъ 1½ л. по-евтино, отколкото на нашитѣ държавни администрации, по цѣна такава, колкото на Сиркеджи-скелеси въ Цариградъ струватъ, безъ прѣвозването по нашитѣ гари. И другитѣ смѣтки какви сж? Тѣ сж смѣтки за дълговетѣ по нашата администрация или за прѣвозването на арестанти или войска и т. н. отъ нѣколко стотинъ хиляди лева. И тѣй се избистри положението. И тѣй можемъ да кажемъ, че линиитѣ отъ 310 км. е купена за 40 милиона лева прѣзъ текущата година и ни стотинка повече не е дадено. Но това, което на гледъ е дадено повече — 2 милиона и толкова хиляди лева — или е взето на лице като отдѣлни консомативни материали и пр., или пъкъ влиза въ лихви, както би трѣбвало да носи тая сума отъ деня на завзеждането до днесъ, съ една малка печалба отъ 50—60 хиляди лева, като не считамъ другитѣ двѣ печалби, първо, че нашитѣ войници се возиха безъ да плати нашата държава нѣщо — колко струва това, не зная; казватъ: около 50—60 хиляди лева; и второ, че ние успѣхме да намалимъ рефакциитѣ даже за тази година; а то е 150.000 л. Това е резултатътъ отъ едната и другата покупки. Има още една малка разлика, тя е, че г. Теодоръ Теодоровъ задължаваше държавата да задържи персонала на линиитѣ у себе си.

Т. Теодоровъ: За една година.

Министъръ А. Ляпчевъ: За една година и не зная повечето отъ тѣхъ за колко години щѣха да останатъ.

Т. Теодоровъ: Ако сж добри, защо не?

Министъръ А. Ляпчевъ: Не само добритѣ; щѣха да останатъ голѣмцитѣ, които имаха много голѣми заплати.

Т. Теодоровъ: Вие щѣхте да дойдете и да ги изпъждате, бе джанъмъ!

Министъръ А. Ляпчевъ: Ние зачитаме всички задължения и отъ това бѣхме свободни. Заключениемъ, г-да: никакво показание за заземането на линията не понесохме; по най-търговски начинъ изравнихме смѣтката; никому стотинка повече не дадохме. Всичко е ясно: доходътъ, който ни дава желѣзницата, надвишава онова, което платихме.

Г. прѣдседателю искамъ малко отиди.

Прѣдседателствующъ Н. Гимиджийски: Давамъ 5 минути отиди.

(Слѣдъ отиди)

Прѣдседателъ: (Звъни) Засѣданието продължава.

Има думата г. министърътъ на търговията и земледѣлието.

Министъръ А. Ляпчевъ: (Продължава) И тъй, г. г. народни прѣдставители, видѣхте, какъ се образува втората, пакъ кръгла, сума отъ 40 милиона лева. Макаръ и по-рано, още прѣзъ 1888 г. да бѣхме завзели друга една линия, Вакарелъ — пограничниятъ пунктъ на нѣкогашната Източна-Румелия — Бѣлво, тази линия обаче бѣше у насъ подъ наемъ и уговорено бѣше така, че за първитъ само 10 години ще плащаме по 2.250 л. на година и километъръ наемъ, отъ които 1.500 л. въ полза на турската държава и 750 л. за обезщетение правата на експлоатация, които компанията нѣкогашъ е имала върху тази линия. Линията отъ 46 и толкова километра имаше единъ наемъ отъ 104 хиляди лева кръгло. Ние трѣбваше да ликвидираме съ всички смѣтки, значи, и съ нея. Турската държава бѣше построила тази линия прѣзъ врѣме на нашето съединение и я изплати или, по-скоро, започна да плаща лихвитъ слѣдъ нашето съединение, и доколкото моитѣ свѣдѣния се простиратъ, по тази линия, специално по това парче, още дължи единъ заемъ отъ $10\frac{1}{2}$ милиона лева кръгло. Не ще съмнивамъ, че моитѣ контрагенти, договорчици, събѣседници, съ които водѣхъ прѣговоритѣ, излизаха отъ сумата $10\frac{1}{2}$ милиона лева, но при невъзможността да се даде повече отколкото наемътъ допуска, съгласихъ се да се формира една трета кръгла сума отъ 2 милиона лева, която отговаря като рента на единъ доходъ отъ 100 хиляди лева по 5%. И тъй се образуваха три суми — отъ 40 милиона лева за румелийската данъ, отъ 40 милиона лева за източнитѣ желѣзници, $2\frac{1}{2}$ милиона лева за линията Бѣлво—Вакарелъ, всичко 82 милиона. Това бѣше сумата, която се формира прѣзъ прѣговоритѣ въ Цариградъ, тя бѣше сумата, съ която отъ българска страна се свърши въпросътъ. Не желая да влизамъ въ политическата страна, по която г. министъръ-прѣдседателъ ви даде обяснения.

Ако сега бихме си задали въпроса: съ тѣзи 42 милиона лева какво купихме ние като доходъ и като стойност, ще видимъ слѣдното, 356 километра желѣзници за 42 милиона лева, значи, единъ километъръ е за 118 хиляди лева, тъй подобрени, тъй трайни, съ такава образувана клиентела и, главно, такава направление доходно, съ доходъ сигуренъ. Мисля, че на този въпросъ, на чия страна е печалбата, нѣма пужда отъ по-нататѣшни обяснения. Но има друго едно, на което държа да дамъ обяснение. „Завзехте желѣзницитѣ, не трѣбваше тъй да постѣпите, да оставѣхте да се пазарите отпозирѣ.“ Повръщамъ се за втори пътъ върху думитѣ на г. Данева: „За пешастие или паштиѣ, доходитѣ на линията на източнитѣ желѣзници бѣха голѣми“ и оправдавахъ, ще прибавя азъ, една кръгла сума отъ 40 милиона лева, защото азъ винаги съмъ билъ при третирането на тѣзи въпроси съ убѣждението, че безъ тѣзи линии кой знае кои суми щѣше да се изплати, защото австрийското правителство купи въздуха и богатствата въ недрата на земята за 60 милиона лева, но ние не откупихме, ние очистихме страната си, очистихме я по единствения възможенъ начинъ, по който се очистватъ подобни въпроси. При лебатирането договора на г. Теодорова отъ 1898 г., покойниятъ Стоиловъ доста малко бѣше говорилъ, но въ неговата рѣчь има една съдържателна фраза, не отъ гледището на паралелната линия, не отъ гледището на побѣдата на източната компания, но отъ гледището, че колкото по-малко европейски въпроси имаме неразрѣшени въ страната ни, толкова по-добъръ е за насъ, защото могатъ да настѣпятъ и настѣпватъ винаги за една държава между държави въпроси политически, които могатъ да добиятъ инцидентно едно недобро за насъ разрѣшение, и ние да загубимъ това, което се казва *imponderable*, това, което е безцѣнно при разрѣшението на политическитѣ въпроси, което съ пари се не откупува. И тъй, ние очистихме страната си. Съ кои срѣдства? Съ пари? Какво заблуждение! Българскиятъ народъ още въ 1898 г., когато заропта противъ договора на г. Теодорова, разбираше, защо роптае, защото тѣзи нѣща не се откупватъ съ пари отъ една чужда държава, чуждъ имотъ *soi-disant* привилегирована област, не се отчуждава чуждото вмѣшательство подъ желанието да ти подписватъ трактати, а се очисти само тогава, когато обстоятелствата помогнатъ и когато можете на възнитѣ да поставите това, което имате като сила.

Освѣтъ тѣзи парични въпроси, които образуваха тази сума глобална отъ 82 милиона лева, другитѣ въпроси бѣха отъ много маловаженъ характеръ, толкова маловаженъ, щото, при прѣбыванието ми въ Цариградъ първиятъ пътъ, азъ не желаяхъ дори да се спирамъ върху тѣхъ. Повдигамъ се туку единъ въпросъ: „Какъ мислихте да изплатите тѣзи 82 милиона лева, съ заемъ ли?“ Заявявамъ — и това най-добъръ знайтъ оѣзи, които съ третирали съ мене въпроса въ Цариградъ: винаги съмъ имъ

давалъ да разбератъ, и това, може би, щѣше да бѣде втора сериозна мѣнотия въ тия прѣговори, но отъ него нѣмаше да отстъпимъ — че тѣзи 82 милиона лева можеха да се платятъ само въ облигации съ такъвъ процентъ, съ какъвто се капитализира доходътъ. Менѣ даже веднажъ ми казаха: „Защо капитализирате съ 5? Да капитализираме съ 4½.“ Азъ казахъ: да капитализираме съ 3, съ колкото обичате; растете си сумата, но ще ви плащаме съ процента, съ който капитализираме, и въ всѣки случай не можемъ ви върна повече отъ онова, що дава капиталъ на приетия за насъ курсъ отъ 5%. Какво се спечели съ формирането на тази сума въ Цариградъ? Азъ държа да заява, че когато азъ напуснахъ Цариградъ, всичко това, което имаше интересъ въ турскитѣ финанси, всичко това, което по единъ косвенъ пътъ повече или по-малко въ равни дипломатически констелации можеше да има влияние, то бѣше съ мене и оставаше само онова, което честолюбieto на турската държава не допускаше. А това честолюбие ние не можахме да го зачегемъ, защото не желаехме да жертвуваме нашето достойнство. Да, тѣй се сложи въпросътъ и тѣй вървѣше къмъ своето разрѣшение.

Държа, обаче, да се освѣтли народното прѣдставителство и по другитѣ, макаръ и отъ по-малка важностъ, въпроси. Точка седма отъ повдигнатитѣ въ Цариградъ въпроси гласи: уреждане на въпроса за вакѣфитѣ и други собственисти въ България върху основата на дѣлата, извършени отъ турско-българската комисия, учрѣдена за изпълнение на берлинския договоръ, и приложението на принципитѣ въ закона по комисията ad hoc въ Източна-Румелия.

Г. г. народни прѣдставители! Измежду балканскитѣ държави има само двѣ, които било при оформяването си като държава, какъвто е Черна-Гора, било при създаването си на държава, какъвто е Гърция, въпросъ за собствеността и специално за вакѣфитѣ не сж уреждали съ турската държава. Черна-Гора не е имало какво да урежда — много просто, защото кой би могълъ да търси имотно състояние въ скалитѣ на Черна-Гора. Но Гърция, освободена прѣзъ 30-тѣ години на миналия вѣкъ, имаше какво да урежда; обаче тамъ се изключи този въпросъ тогава. Отподирѣ навсѣкѣдѣ повече или по-малко този въпросъ се е уреждалъ. Този въпросъ има главно слѣдното значение. Двѣ култури, макаръ съ извѣстна връзка, въ третѣ стари материка сж въ състезание — това е мюсюлманството и християнството. При всичкитѣ теоретизирания на учениѣ мѣже, тѣзи двѣ култури дължатъ внимание и къмъ самитѣ народи, както тѣ ги разбиратъ, а това разбиране на народитѣ, на тѣхнитѣ права, на тѣхнитѣ схващания, на тѣхнитѣ навици, на всичко онова, което тѣмъ отъ тѣхно гледище е скъпо, дължатъ вниманието на, всѣки единъ, който се занимава съ изкуство на политика — да изглади търканията, да направи

живота възможно по-лесенъ, мира по-трайно гарантиранъ. И отъ свое гледище просвѣтени държави, като Русия, уреждали сж го и редитѣ този въпросъ, благодарение на системитѣ въ тѣхъ, по-добри за самото мюсюлманско население, отколкото той може би да е нареденъ днесъ въ самата турска държава — да, много по-добрѣ. Едно изключително положение на хората отъ друга култура се налага за реда въ държавата. Кое е послѣдствието на това изключително положение? Не ще съмниши, че тоя, който по своята култура смѣта се до извѣстна степенъ чуждъ да живѣе въ извѣстни изключения отъ общитѣ схващания на другата култура, той самъ не може освѣнъ да си наложки по отношение на отсрѣщната култура, на лицата, които сж отъ нея, въ своята държава тоже извѣстни изключения? Не е възможно иначе и азъ отъ това съображение по онуй, що българската държава по нѣмане на време бѣше вакъснѣла сама да направи, възползувахъ се отъ едно нѣщо, почти готово, и го възприехъ, нѣщо, което уреждаше онаи материя, която се реди у насъ, която се реди въ Русия, която е наредена и въ Австро-Унгария за мюсюлманитѣ въ Босна. Думата ми е за мюфтийската спогодба. Единъ министъръ, особено единъ делегатъ, въ много отношения има вързани рѣшитѣ си спрѣмо ония, които иматъ много развързани уста, защото цѣната на това, което ти давашъ, не можешъ ти да я фиксирашъ, не можешъ ти да я опрѣдѣлишъ; тя остава добрѣ да се разбере и тѣзи, които добрѣ ще я разбератъ, сами ще я дадатъ.

Отъ нѣкои се забѣлѣзва за нѣкакво ограничение въ този договоръ на нашата суверенна властъ, като държава. Такова нѣма. Едно малко сравнение съ онова, което Австро-Унгария направи, показва, че то е типично, както нашето. По нейния договоръ, изрично е забѣлѣзано, че вакѣфскитѣ права ще бѣдатъ зачитани, както и по-рано, и никакво прѣпятствие нѣма да се прави на отношенията на мюсюлманитѣ съ тѣхнитѣ духовни шефове, които ще зависатъ винаги отъ Шеихъ-кулъ-ислама въ Цариградъ, който ще дава инвеститурата на главния мюфтия. У насъ това е сжщото, идентично сжщото; нищо друго нѣма, никакво измѣнение. Но въ Цариградъ азъ се намѣрихъ при този въпросъ въ извънредно голѣми мѣнотии, макаръ по съществената му частъ да бѣхъ толкова готовъ, че азъ самъ да прѣдложихъ, прѣди да ми прѣдложатъ, ако щете; намѣрихъ се въ мѣнотии, защото съ него въпросъ можеше да се експлоатира на улицата, а се експлоатира ужасно. Не всички, които ще се събератъ на единъ площадъ сж въ положение да разбератъ, какво е вакѣфъ, кой какво пострада. Имаше въпроси отъ частенъ характеръ въ тѣзи вакѣфи, имаше въпроси на изключителни вакѣфи — мустесна, които вакѣфи сж по-скоро на лица съ феодални права, ако мога да кажа така, и които до извѣстна степенъ, чрѣзъ вакѣфския институтъ, сж ги затвърдили.

Този въпросъ много мъчно ти коштува, докато се разбра, че той е отдѣленъ въпросъ, че той отдѣлно ще се разглежда и че той, както нѣкои отъ г. г. ораторитѣ забѣлѣзваха тукъ, остава въ неизвестностъ по разрѣшението си. Неговото разрѣшението, г. г. народни прѣдставители, мисля, че най-правилно е поставено — разрѣшението му зависи отъ разбирането на българската държава; тя пое едно задѣлжение, че ще го нареди въ себе си, една комисиия работи надъ него, изслѣдва, нейниятъ рапортъ, мисля, е внесенъ, правителството ще има случай да го изучи и, откато ще се изучи, ще се произнесе по него правителството и каквото ще има да се каже, единъ денъ ще се чуе. Но азъ държа да забѣлѣжа, че по този въпросъ българската държава, което и да прави, каквото и да разглежда, то се отнася само и само до нѣкои признати такива права въ Южна-България, въ бившата Източна-Румелия — само за тѣхъ, не за други. Толкозъ за този мюфтийски въпросъ и за свързания съ него частенъ вакѣфски въпросъ.

Въ това искане се говори още за имоти държавни. Берлинскиятъ договоръ, г. г. народни прѣдставители, и тукъ е жестокъ спрѣмо насъ. Ако ние бѣхме рекли на врѣмето да уредимъ всичко тѣй, както берлинскиятъ договоръ би го диктувалъ — единъ договоръ, който, както ви казахъ, товарѣше освободенитѣ съ финансови тегоби — не знаа, додѣ щѣха да стигнатъ изчисленията по тия държавни имоти. Но за мене въпросътъ по тѣзи държавни имоти, принадлежащи на Турция, се сведе само въ едно — фароветѣ. По силата на берлинския договоръ, главно фароветѣ, а, може би, и други нѣкои нѣща, но главно фароветѣ, които сж по брѣга на Черното-море — тѣ сж фенери да освѣтляватъ параходитѣ, дадени подъ концесия на една французка компания, построени отъ нея и даващи на турското правителство единъ чистъ доходъ, прѣди 20—30 години, отъ 28%, а напоследѣкъ 50%, или една сума отъ около 50 хиляди лева чистъ доходъ само за Сѣверна-България — тѣзи фарове още на врѣмето българското правителство е трѣбвало да отчужди, като се заплати стойността на сградитѣ или, най-послѣ, като се обезпечи компанията; обаче това не е могло да се изпълни. Опититѣ на нашитѣ правителства сж доста и тукъ има още единъ несполучливъ опитъ на народната партия, особено министърътъ на финанситѣ г. Гензовъ е билъ много смѣлъ. Г. Стоиловъ се е заелъ, работилъ и дошълъ дотамъ, да кажатъ, че мапу militari ще взематъ фароветѣ и ще изгонятъ компанията; но всичко се е спрѣло само въ прѣписката, която е бламъ за насъ. Понататѣкъ, Грековъ е повдигналъ въпроса и, по моето разбиране, много по-правилно, но — тукъ дължа да забѣлѣжа, че единъ голѣмъ недостатѣкъ въ нашата държава имаме — когато всичко е било наредено и слѣдъ като работата е била водена много правилно, Грековъ излиза въ оставка, наслѣдва го другъ министъръ, ако се не лѣжа Т. Иванчовъ, и

не знаа защо, никой не се обажда вече да даде ходъ на това, което е трѣбвало да се свърши, и тѣй минава. Тѣй че, въпрѣки правата, които ни дава берлинскиятъ договоръ, ние не станахме господари на тѣзи фарове даже за Сѣверна-България, а за Южна-България тѣ си бѣха формално притежание на Турция. Турция продължаваше да ги владѣе, докато ние дойдохме да прѣговаряме съ нея. При прѣговоритѣ съ нея, както ви казахъ, първиятъ пътъ азъ не обръщамъ внимание на тѣзи фарове и други нѣкои двѣ, три искания; казахъ: ще видимъ да наредимъ всичкитѣ тѣзи нѣща, когато имъ дойде врѣмето. Но, слѣдъ като стана руско-турската и българо-руската спогодба, трѣбваше вече да се завършатъ всички наши прѣговори и този въпросъ изникна. Тогазъ се пораждаше слѣдното питане. Въ руско-турския протоколъ е казано, че Русия дава 43 милиони лева, като обезщетение за държавнитѣ имоти и пр. — тукъ трѣбва да се разбиратъ държавни имоти *par excellence*, като фароветѣ; но явява се едно не-прѣдвидено обстоятелство, че турската държава е дължѣла 183 хиляди лева за тѣзи фарове на една чужда компания. По този въпросъ, както и по единъ другъ, азъ съмъ виновенъ, г. г. народни прѣдставители, прѣдъ българския народъ. Азъ бѣхъ щедъръ, азъ казахъ: днесъ, когато ние сѣкчасъме всички въковни връзки помежду ни, азъ не желая, щото това, което вие ще вземате отъ насъ, да го дадете на други веднага, прѣко — колкото за ко-свено, тя е друга работа — не желая такова нѣщо, а това, което компанията има да взема, 183 хиляди лева, щомъ вие настоявате, добрѣ, ние ще ви го признаемъ, ние ще платимъ дълга на турската държава къмъ компанията отъ 183 хиляди лева. Признавамъ си това.

Тѣй сжщо, единъ другъ малѣкъ въпросъ бѣше въпросътъ за пощенскитѣ разноски. Пощенскиятъ въпросъ състои въ слѣдното. Прѣвъ 1905 г. се сключва между нашата държава и Турция една конвенция, която урежда отъ дълго врѣме неуредения въпросъ за телеграфо-пощенскитѣ съобщения между България и Турция и особено между, споредъ турцитѣ, Румели-Шаркж и турската държава. Турската държава до 1905 г. продължаваше да допуска на Южна-България, на Източна-Румелия, всички права по отношение такситѣ по телеграфа и т. н. като на своя държава, така че, понеже тя е господарка, за телеграма, която даващъ отъ Цариградъ за Пловдивъ, трѣбваше да плащашъ, ако се не лѣжа, два пъти по-малко, отколкото за телеграма отъ Цариградъ до София. Тѣй стоеше този въпросъ. Тогава се изравниха тѣзи смѣтки. Обаче при това изравняване се оказа, че има още нѣщо недоравнено; това недоравнение се изтъкна въ слѣднитѣ положения. Първо, претендираха за една сума отъ 60 хиляди гроша, която румелийското правителство дължадо срѣщу получени отъ Цариградъ пощенски марки. Вие знаете, споредъ органическия уставъ, докато бѣше Румелия, по-

щенски марки се получаваха отъ Цариградъ; частъ отъ приходитѣ на пощенскитѣ марки се връщаше на държавната хазна въ Цариградъ, частъ се задържаше за областното управление. Та за едни марки отъ около 60 хиляди гроша не били платени, а 60 хиляди гроша сж 12 хиляди лева. Второ, претендираха да имъ се плати стойността на телеграфнитѣ линии, телеграфнитѣ апарати и телеграфо-пощенскитѣ станции, които тѣ сж оставили на Румелия, слѣдъ окупирането ѝ отъ Русия. Разбира се, че всички увѣщания, че ние нищо подобно не намѣрихме, че даже нашето управление бѣ се видѣло принудено да търси отъ Русия поне нѣкой и другъ апаратъ отъ турско време поне за музея си, не помагаха. Трето, искаха да имъ се заплатятъ телеграфнитѣ материяли, които били изпратени отъ Цариградъ по искането на румелийското правителство и които материяли били употребени за постройката на извѣстни телеграфни линии въ Източна-Румелия. Такова нѣщо е имало за къмъ Айтосъ, Карнобатъ и пр. Най-послѣ, искаха да имъ се изплати принадлежащата имъ се частъ отъ приходитѣ отъ пощенски марки — туй е много сериозно — консомирани въ Източна-Румелия, начинай отъ датата на създаването на тази послѣдната до обявяването на независимостта, а това възлизаше на десетки милиона лева, защото хората казваха, че топаненската конвенция не е нищо друго, освѣтъ едно замѣняване само на главния управителъ, а останалитѣ въпроси трѣбва да се наредятъ така, щото каквото финансово дължи Румелия, трѣбва да се плати и всичкитѣ приходи, каквито е имала Южна-България отъ пощенски марки въ продължение на тѣзи 25 години, отъ 1885 до 1909 г., трѣбва да се дадатъ на Турция. Въ края на краищата опрѣдѣли се една глобална сума — безъ да влизамъ въ тѣзи детайли — нито милиони да бжде, нито 12.000 да бжде, та стана 110 хиляди лева. Пакъ признавамъ, че и тукъ бѣхъ щедъръ.

Съ този въпросъ се завършиха въпроситѣ финансови, които засѣгатъ турската държава. Имаше още едно, което засѣгаше по-прѣко едно международно управление въ Цариградъ; това бѣ тѣй наречената санитарна администрация. Тази санитарна администрация има прѣдставители отъ всички посолства, по единъ или двама лѣкари съвѣтници, повечето пѣти хора съ голѣми имена, които засѣдаватъ въ Цариградъ отъ 30-тѣ години на миналия вѣкъ, когато чумата е дошла въ Европа отъ Азия, и сж взели мѣрки прѣзъ малоазиятскитѣ брѣгове, прѣзъ брѣговетѣ на Черно море, да прѣдпазятъ епидемическитѣ болести, и за това се плащатъ нѣкакви такси. Нашитѣ български параходи тѣзи такси не сж плащали и тази сума, която прѣдставлява интересъ за доста много свѣтъ въ Цариградъ, възлиза на 400 и нѣколко хиляди гроша — въ грошове е опѣнено, за да не стане янлѣплькътъ при прѣсмѣтането имъ — и тя се прие за около 100 хиляди лева, въ наши монети изразена.

Така, г. г. народни прѣдставители, се приключиха всичкитѣ смѣтки; така се ликвидираха всичкитѣ вземания по отношение на Източна-Румелия. Отъ всичко това, което е дадено, нѣма нито стотинка дадена за сѣверното княжество, княжество България нищо не е дало, абсолютно нищо. Всичко се изравни въ духа на онѣзи постановления на топанейската конвенция отъ 1886 г., които казватъ, че всички парични въпроси въ Източна-Румелия ще се уредятъ отъ една комисия. Тази комисия въ 1886 г. бѣше свикана прѣзъ августъ, но не сполучи да довърши, и сѣмъ дълбоко убѣденъ, че днесъ, както се завършиха тия въпроси, бѣше едно отъ възможно най-сполучливитѣ завършвания. Който иска да погледне на въпроса обективно и да се зипита за туй, което толкозъ много тревожеше нашитѣ противници, съ какво откупихме независимостта, азъ има да кажа: съ нищо. Ние не откупихме независимостта, ние поставихме една смѣтка, въ която е заинтересувана не само турската държава, а въ която покрай нея, задъ нея сж заинтересувани всички ония, които иматъ значение въ финансовия свѣтъ въ Европа. И за да видитѣ доколко смѣтката за нашитѣ 82 милиона лева тѣй стои, азъ сѣмъ дълженъ да кажа, какво взема прѣко турското съкровище отъ тѣзи 82 милиона, които ние се задължаваме да броимъ. Телеграфитѣ донесе на всички ни извѣстието, че Dette Publique Ottomane задържа и турската държава внесе надлежната вноска срѣзъ сумата 114 хиляди лири, на които тя бѣше привикнала, и ако се прѣсмѣтанатъ тѣзи 114 хиляди лири, които сж 2 милиона 600 хиляди лева, а не 2 милиона 100 хиляди, капитализирани отъ мене, тѣ правятъ 51—52 милиона лева; второ, компанията на източнитѣ желѣзници взема 21½ милиона лева; трето, Banque Ottomane претендира, а лихви още си прибира, 10½ милиона лева за Вакарелъ—Бѣлово; четвърто, г. Теодоровъ знае много добръ, че 40 милиона лева се дължатъ на Banque de Paris, далечъ-далечъ още не сж приближили къмъ погашение; отъ тѣхъ ¼ или 10 милиона тежатъ върху прихода на източнитѣ желѣзници въ нашата територия, понеже тѣ сж ¼ отъ общата мрѣжа. И така, смѣтката, ако не е 82 милиона лева, е малко по-нагорѣ. Отъ ония 43 милиона лева, които Русия даде въ повечко, не зная какво Турция ще вземе, но азъ зная друго. За достойнството на турскитѣ държавни мѣже дълженъ сѣмъ да констатирамъ, че тѣ въ Цариградъ не погледнаха дребнаво на смѣткитѣ, които имаше да се правятъ съ мене, а погледнаха извънредно държавнически. Тѣ сжипѣха не нѣкой милионъ; тѣ сжипѣха своето достойнство, своитѣ интереси за въ бѣднѣщето. И отъ това гледище азъ мога да заключа, че сумитѣ, които ние даваме въ допълнение по 40-тѣ милиона за данъта, както и сумитѣ, които даваме въ допълнение на желѣзницитѣ отъ 42 милиона лева, съ всичкитѣ имъ лихви и обезщетения и пр., правятъ една сума, равна на лихвата, която бихме платили за

този капиталъ отъ 82 милиона лева отъ деня на провъзгласяването на нашата независимост до деня, въ който започваме да плащаме лихви на Русия. Тъй сж ликвидирани всичкитѣ тия суми и това се дължи на доброто разбиране, което азъ срѣщнахъ у турскитѣ държавници. Бързамъ да прибавя, че туй, което Русия дава въ повечко, за тѣхъ не е цѣнно; цѣното за тѣхъ, по моето схващане, е, че тѣ, чрезъ тази комбинация, можаха за дълго време да поочистятъ нѣкои тежести върху специални данъци, нѣкои тежести, които създаваха извѣстно нахърнение за тѣхното честолюбие. И ето защо, при ликвидирането на паричнитѣ въпроси, произтекающи отъ новото политическо положение, което турската държава призна на България, при това ликвидиране двѣтѣ страни, Турция и България, не само не оставиха слѣди лоши за бъдещето, но тѣ съумѣха да разбератъ и откриха — азъ съмъ дълбоко убѣденъ — пътя, по който, ако продължатъ, ако съумѣятъ да го развиятъ, и двѣтѣ съседни държави, при взаимна почитъ и уважение и съзнание на всѣка една за човѣпкитѣ задължения къмъ своитѣ подданици, ще могатъ да кажатъ по отношение на берлинския договоръ една много благодатна вѣстъ за човѣчеството въ Европа; за онова човѣчество въ Европа, което винаги е на страната на опеправдания, за онова, което иска да избѣгне конфликтитѣ, за онова, което цѣни свободата, което — и слава Богу — се движи отъ морала, да бѣде противъ насилника, противъ пертурбатора. По отношение на берлинския договоръ тази благодатна вѣстъ ще дойде за човѣчеството, защото този договоръ, ако има нѣкакъвъ политически смисълъ, той е слѣдниятъ — да остане въпроситѣ неразрѣшени, разрѣшенитѣ да разбърка, не толкозъ отъ желание нѣкому да напакости, колкото отъ липса на мъжество при разрѣшаването. А тази липса на мъжество ще се проявява всѣкога повече или по-малко, колкото ония, които рѣшаватъ въпроситѣ, се боятъ за собствената си кожа отъ конфликти. И ако турската държава и българската държава съумѣятъ да изглаждатъ всички въпроси, както прилича на два добри съседни, азъ съмъ дълбоко убѣденъ, че тѣ ще създадатъ една нова ера и по отношение на берлинския договоръ. А ако ли това не стане, кой знае, но въ всѣки случай, виновниятъ да му мисли. (Бурни и продължителни ржкоплѣскания отъ мнозинството)

Н. Влагоевъ: Искамъ думата; ще направя едно предложение.

И. Хаджиивъ: Прѣди въпроса, ако е възможно, едно обяснение.

Прѣдседателтъ: Моля, моля, не може да ставатъ сега никакви обяснения.

Има думата г. Влагоевъ.

Н. Влагоевъ: Мисля, че отъ общественъ интересъ е, ако се даде възможность, щото днеш-

ната рѣчь на министра на търговията и земледѣлието, г. Ляпчевъ, да се отзове и чуе и въ цѣла България. Българскитѣ народъ желае да знае и чуе, какъ се е появилъ, развилъ и свършилъ въпросътъ за неговата политическа независимостъ и за завземането на источнитѣ желѣзници. Затова прѣдлагамъ да се отпечата днешната знаменита рѣчь на г. министъръ Ляпчева въ отдѣлна брошура и се разпрати по цѣла България.

Отъ мнозинството: Прието! (Ржкоплѣскане)

Прѣдседателтъ: Значи, приема се предложението на г. Влагоевъ съ аklamация.

Има думата г. министъръ-прѣдседателтъ.

Министъръ-прѣдседателъ А. Малиновъ: Г. г. народни прѣдставители! Взехъ думата не за да говоря, а за да направя нѣколко бѣлѣжки — бѣлѣжки, които, споредъ мене, ще иматъ значение за днешния денъ, въ който ще се разрѣшатъ окончателно всички въпроси, свързани съ прокламираната независимостъ на България и съ завземането на источнитѣ желѣзници.

Уважаемиятъ народенъ прѣдставителъ г. Христовъ забѣлѣжа, че обявяването независимостта на България било продиктувано не отъ интереситѣ на България, а на една друга държава — велика сила.

Д-ръ С. Даневъ: Това той не каза.

А. Христовъ: Моята мисль бѣше съвсѣмъ друга.

Министъръ-прѣдседателъ А. Малиновъ: Г. Христовъ се позова на факта, че на 19 септемврий посланикътъ Кевенхюлеръ билъ съобщилъ на президента на френската република г. Фалиеръ, какво България ще прокламира своята независимостъ на 22 септемврий, а слѣдъ денъ, два ще бѣде прокламирана анексията на Босна и Херцеговина къмъ Австроунгарската монархия. Съ това не искаше ли г. Христовъ да каже, че прокламирането независимостта на държавата ни е било уговорено съ Австрия? Правителството скърби, че не отъ него зависи да издаде своята зелена книга и да хвърли една пълна свѣтлина върху историята на нашата независимостъ. Правителството отдавна иска съгласието на великитѣ сили, заинтересувани, по-добрѣ, замѣсени въ тоя въпросъ, за да опубликува всичката относяща се до въпроса прѣписка. Това съгласие, обаче, до днешенъ-денъ не е послѣдвало. При все това ще ми бѣде позволено да прочета една-две странички отъ тази обширна по въпроса прѣписка, та, може би, съ тѣхъ да дамъ донѣкъдѣ доказателства, че провъзгласяването независимостта на България е дѣло на изпълнителната власть — отъ нея и само отъ нея намислено, отъ нея и само отъ нея приведено въ изпълнение...

Отъ мнозинството: Браво! (Бурни ржкоплѣскания)

Министър-председател А. Малинов:... може би, дори въпреки настояванията, въпреки предупрежденията на някои велики сили. Че българската независимост щеше да се обяви през септември, знаеше на 19 септември не само президентът на френската република по доклада на посланика Кевенхюлер, знаеха го всички. Миналата сесия аз прочетох част от една депеша, отнасяща се до въпроса, който ни интересува. Ще си позволя и сега да прочета още няколко. Ще започна от депешата от 11 септември на г. Тошева. Избрах нея, защото тя иде от Българдъ; защото тя доказва, че въ Българдъ даже знаеха всичко онова на 11 септември, което г. Христов отрича да е знаело българското правителство и което, според него, за пръв път е узнало на 19 септември президента на французката република. При него, при г. Тошева, се явява италианският посланик маркиз Мигро — гръш, не при него, а при г. Миловановича — и му казва: „България ще провъзгласи своята независимост; вие, сърбитъ, ще имате ли нещо против това?“ Ето думитъ, съ които е отговорил тогава на това съобщение г. Миловановичъ; той го е дал на френски; ще го превода и прочета на български: „Сърбия нищо не ще има противъ провъзгласяването на независимостта на България: ние не сме завистливи. Впрочемъ, това е едно дѣло, което интересува само турцитъ.“

На 25 августъ аз бѣх на докладъ при Негово Величество Царя въ Шѣсовъ, въ Унгария. Отъ тоя депъ и до 21 септември миналата година между мене, Него и правителството по въпроса за провъзгласяването на независимостта на България се водѣше обширна кореспонденция. Да я чета, не мога; но съ прочитането на една депеша отъ 8 септември, отправена отъ Негово Величество Царя до правителството въ София, и на друга една моя, отправена отъ Виена до г. Паприкова, който ме замѣстваше по това време въ София, може би, нѣщичко ще да допривнеса за разбирането на занимающия ни въпросъ, затѣмнително на който не е въ интереса на българския народъ. Царевата депеша е слѣдната: „Получихъ Вашата телеграма отъ София. Одобрявамъ напълно Вашитѣ мисли и Вашето рѣшение.“ На 13, отъ Виена — въ София пристигнахъ на 15 — телеграфирамъ на правителството: „Върви добръ; утрѣ пакъ съобщение съ княза; дръжте смѣло завзетото положение!“ (Бурни ржкоплѣскания отъ мнозинството) Повече — когато „зелената книга“ стане общо достояние.

Има друго едно обвинение — че ние сме мобилизирали VIII-та Тунджанска дивизия само въз основа на прѣсканитѣ безосновно слухове за мнимото ужъ искане на Турция за ректификация на границата ни откъмъ Одринъ. Дѣлка да поправи уважания народенъ прѣдставителъ г. Христовъ, че мобилизирането на една дивизия, което можеше да повлѣче слѣдъ себе си мобилизирането на цѣлата армия и която можеше да раздвижи цѣлия

български народъ и да свърши съ една война, не става само въз основа на „слухове“. Това би могло да се схване и разбере пѣтьомъ на обикновената, простата, по добросъвестна човѣшка логика, но тя очевидно липсва на противника ми, та има нужда и по тоя въпросъ да цитирамъ нѣколко документа.

На 29 декември Несторовъ телеграфира отъ Цариградъ на правителството: — държа да забѣлѣжа, че всички депеши, които чета, прочитамъ не на цѣло, пропускамъ нѣкои имена и фрази — повитно защо — „Прѣдстоящото разрѣшение на спора съ Австрия е насърчило великия везиръ. Той ми каза: пожелахъ да дойде Липчевъ, за да наредимъ нѣщо за ректификацията на границата, както направихме въ Кърджалий съ князъ Батемберга, но като не идва, обърнахъ се къмъ силитѣ, които ще направятъ постѣпки въ София, за да се увеличи прѣдлаганата сума, която не обезпечява достатъчно.“ Това на 29 декември.

На 3 януарий отъ Лондонъ г. Мишевъ телеграфира: „Едно официално лице „ми съобщилъ днесъ, че прѣди два дни е получило прѣписъ отъ една телеграма на“ — едно много високопоставено лице отъ Цариградъ — „споредъ която турското правителство възнамѣрявало да се съгласи да намали финансовитѣ си искания срѣщу отстъпка отъ наша страна на нѣколко мюсюлмански села къмъ Муштафа-паша.“ Завършва Мишевъ телеграмата си: „Моля наставления по въпроса за измѣняване на границата.“

На 4 януарий вече г. Паприковъ телеграфира г. Стаичеву въ Парижъ така: „Въ Лондонъ... — еди-кой си — съобщилъ Мишеву прѣписъ отъ една телеграма“ — на онова високопоставено лице, за което споменахъ вече — „въ които се казвало, че турското правителство имало намѣрение да намали финансовитѣ си искания срѣщу отстъпване отъ наша страна на нѣколко села отъ къмъ Харманлийско. Мисълта за ректификацията на границата занимава турскитѣ кръгове. Имайте прѣдъ видъ, че самото повдигане на този въпросъ може веднага свършено да измѣни отношенията между България и Турция и да прѣдизвика опасни отношения. Нито дума може да става за отстъпка на територия.“

На 8 януарий г. Паприковъ телеграфира въ Петербургъ на г. Цокова, за да съобщи на руското правителство слѣдното: „Вѣхъ Ви телеграфиралъ, че Липчевъ не може да отиде въ Цариградъ, докато не бѣде убѣденъ, че е възможно да се достигне съглашението. Това трѣбваше да изтъкнете прѣдъ Изволски. Турскитѣ искания сѣ повече се увеличаватъ. Искатъ ректифицирането на границата къмъ Харманлий и Търново-Сейменъ, обаче едно високопоставено лице въ Цариградъ открито е казало на управляющия агентството, че ние трѣбва да се съгласимъ, че трѣбва да се ректифицира границата съ Турция.“ — Ако бихъ могълъ да ви кажа името на високопоставеното лице, може би нашето положение

тукъ би било по-леко и не биха ни се правили упреци, като тия, що сме принудени да слушаме. — „Турцитѣ усилватъ войскитѣ си въ Мустафа-паша и Кърджалий; очевидно тѣ се готвятъ да окупираатъ частъ отъ територията и послѣ да се явятъ прѣдъ конференцията съ единъ свършенъ фактъ. Принудени сме да вземемъ прѣдпазителни мѣрки. Съобщете всичко това на Изволски и му кажете, че ние по никой начинъ нѣма да се съгласимъ на каквато и да е ректификация на границата, че настояването на Турция въ това отношение ще има за резултатъ война.“ (Бурни ржкоплѣскания отъ мнозинството)

На 14 януарий г. Станчевъ телеграфира отъ Парижъ на правителството — отдѣ той черпи свѣдѣнията си пакъ не мога да ви кажа: „Франция, Русия и Англия прѣпоръчватъ на Турция да отстъпи свършено по въпроса за ректификация на границата. Французкото правителство прѣдлага да се покани и Германия да направи същата постъпка въ Цариградъ.“ Всичко това, както виждате, г. Христовъ, не сѣ само слухове.

Но на 14 януарий послѣдва официално искане отъ страна на Турция да ректифицираме границата. Тоя денъ прѣдставителъ на Турция, комисарътъ ѝ тукъ, въ София, връчи на правителството една нота. По поводъ нея послѣдва слѣдната циркулярна нота на министра на външнитѣ работи до всички прѣдставители на великитѣ сили — и отъ тая нота ще направя само едно извлѣчение: „Въ допълнение на съобщението, което имахъ честта да направя и пр. . . . относително причинитѣ, които наложиха на българското правителство, за да вземе поменатитѣ въ горното съобщение прѣдпазителни мѣрки, имамъ честъ да съобщя, че вчера на 14/27 того, управляющиятъ императорското турско комисарство прѣдаде на българското правителство отъ страна на Негово Височество Великиятъ Везиръ едно съобщение по въпроса. Въ това съобщение се казва, че цѣлтъ, която императорското правителство прѣслѣдва съ искането ректификация на границата, не е за да увеличи територията на империята — отъ такова увеличение тя нѣмала нужда — но че тая ректификация е нужна, за да се създадатъ по-удобни съобщения за населението отъ Кърджалийската околия.“ Турция, както виждате, не само формално и официално иска ректификация на границата ни, но и обяснява, защо това иска. При това положение българското правителство не можеше да направи друго, освѣнъ да мобилизира VIII-та дивизия, да съобщи за това на великитѣ сили и да прѣдупрѣди, че ако Турция настоява на своето искане за ректификация на границата, то тя ще бѣде ректифицирана въ наша или нейна полза, но само слѣдъ една война . . .

Отъ мнозинството: Браво! (Бурни ржкоплѣскания)

Министъръ-прѣдседателъ А. Малиновъ: Г. г. народни прѣдставители! Още една бѣлѣжка по

единъ въпросъ, който интересува народното прѣдставителство.

Истина ли е, че правителството, прѣзъ воденето на прѣговоритѣ съ Турция и Русия, чрѣзъ сключването на договоритѣ, които днесъ се дебатираатъ отъ васъ, съ споменатитѣ двѣ велики държави, е нарушило нѣкои отъ разпорежданията на основния законъ? Споредъ нашето разбиране, правителството не е нарушило разума ни на едно отъ веленията на основния ни законъ. Всѣки обективенъ противникъ ще се съгласи съ това наше мнѣние, ако не изпуща отъ прѣдъ видъ естеството на прѣговоритѣ и врѣмето, прѣзъ което тѣ се водиха. Отъ деня, въ който бѣше прокламирана независимостта на България, до деня, въ който тази независимостъ биде призната отъ Европа, отъ всички, българската държава се намираше прѣдъ алтернативата: или война, или компенсация. Тя не се боеше отъ първата, но тя не я искаше на всѣка цѣна; не тя прѣдложи компенсациитѣ, но не само отъ нея, отъ наша малка България, зависѣше да ги отхвърли окончателно и всецѣло. При това положение повече отъ ясно е, мисля, че народното прѣдставителство не можеше да дережира прѣговоритѣ, че за изпълнителната властъ бѣ абсолютно невъзможно да държи народното прѣдставителство въ течението на всички бързо промѣнливи фази, прѣзъ които минаха прѣговоритѣ, за да свършатъ съ тия договори, които днесъ тукъ се разискватъ. Правителството трѣбваше да има на разположение си всѣка минута най-послѣдното и най-силното сръдство: войната; то трѣбваше да има възможностъ да напусне окончателно, разумѣва се, за въ случая идеята за война всѣки моментъ, щомъ Турция приема размѣра на компенсациитѣ, изчисленъ, фиксиранъ отъ българското правителство, а не исканъ отъ Турция. Може би отъ чисто теоретично гледище онова, що поддържатъ тукъ нѣкои отъ нашитѣ противници, да е по-защитаемо, но отъ гледището на практическата политика, нашето гледище по въпроса за мнимото нарушение на конституцията е неатакуемо. Защо? Защото за насъ и за васъ, уважаеми народни прѣдставители, въ днитѣ като ония, които миналата и тая години прѣживѣвахме ние и цѣла България, министерската маса и депутатската трибуна най-малко можеха да бждатъ трибуни само на теоритици-конституционалисти. Не трѣбва никога да се забравя, мисля, нито за една минута, че Народното събрание не е учрѣждение за лекции, а е учрѣждение, което рѣшава и напѣтва живота на своя народъ. Съ това мое гледище, наше, на правителството, и съ това разбиране на работата, азъ съмъ напълно убѣденъ, че въ дълбочината на душата си е съгласенъ и най-энергичниятъ, но за това и най-пристрастниятъ нашъ политически противникъ тукъ, уважаемиятъ г. Теодоръ Теодоровъ, защото той заедно съ мене, съ васъ, съ цѣлия български народъ, оправда завземането manu militari на източнитѣ желѣзници. Е добръ, завземането на тия желѣзници не е ли нарушение на чл. 67 отъ основния законъ, който

покровителствува неприкосновеността на чуждата собственост? Напжждането на чиновниците, насилственото имъ изхвърляне отъ гаритѣ не е ли незачитане на други гарантирани отъ основния законъ правдини на гражданитѣ, които живѣятъ на българската земя — неприкосновеността на жилището и тая на личността? Е добръ, кой ни осъди за това нарушение на конституцията? Защо българинътъ не послѣдва и въ тоя случай примѣра на чужденеца, на европееца, който ни осъди съ половинъ, така да кажа, уста за нарушението на берлинския договоръ, по който за завземането на източнитѣ желѣзници ни нарече „варвари“? Защо, прочее, питамъ, България не ни осъди за току-що цитираното нарушение на конституцията? Заради това, защото то е оправдано отъ върховнитѣ интереси на нацията. Въ името на тия интереси азъ желая да имамъ опрощението на ония мними формални нарушения на основния законъ, за които тукъ се говори; въ името на сѣщитѣ тия интереси азъ искамъ народното прѣдставителство да се съгласи съ насъ, че ние не потъпкахме, а запазихме съ нашата политика правата на България. Азъ не дира запитата ни въ грѣшкитѣ на миналото, въ нееднократнитѣ нарушения на основния законъ отъ нашитѣ политически противници — нарушения, въ всѣки случай, извършени не при обстановката на 1908 и 1909 г.; азъ не искамъ да подира тая защита и въ примѣритѣ на чуждитѣ държави. Но азъ бихъ могълъ да я намѣря и тамъ, както я намираше единъ отъ добритѣ наши другари, уважаемиятъ г. Данаиловъ. Въ името на дѣлото, що извършихме, на врѣмената, що прѣживѣхме, въ името на естеството на самитѣ договори, които сега разисквате, азъ и моитѣ другари дълбоко сме убѣдени, че въ нищо не сме се провинили прѣдъ васъ, прѣдъ конституцията и България.

Като свършвамъ, ще моля уважаемото народно прѣдставителство — което безъ разлика на партии единодушно, съ изключение, казватъ, на г. Хаджиева, призна, че дѣлото на 22 септемврий е дѣло велико, че то е благо неизмѣримо съ никакви пари — да вотира единодушно договоритѣ ни съ Русия и Турция. Всички, повтарямъ, безъ разлика на партии — и г. Теодоръ Теодоровъ, и г. Даневъ, и г. Пешевъ, и останалитѣ опозиционни народни прѣдставители заявиха: „Ние ще гласуваме за тия договори“; обаче г. Теодоръ Теодоровъ добави, че щѣлъ да гласува за тѣхъ, защото друго-яче не можелъ да постѣпи, защото: „всичко било безвъзвратно свършено.“ Азъ ще моля, за честта на българския парламентъ и отъ уважение къмъ великото дѣло на 22 септемврий, вотътъ на народното прѣдставителство да бѣде актъ на съзнателни народни избраници, които не капитулиратъ прѣдъ договоритѣ за това, че сѣ неотмѣнени, по ги втиратъ, защото това го изисква тѣхниятъ дългъ прѣдъ народа, защото тѣ сѣ дълбоко и непоколебимо убѣдени, че договоритѣ сѣ добри, че съ

вдигането за тѣхъ на рѣка, съ спокойна и чиста съвѣсть, тѣ втиратъ за независима България. Развѣднуванъ и гордъ позволете да извикамъ: да живѣе независима България! (Бурни и продължителни ржкоплѣскания отъ мнозинството)

Прѣдседателътъ: Турямъ на гласуване прѣдложението на комисията, което е формулирано по слѣдующия начинъ.

К. Мирски: Моля, искамъ думата по начина на гласуването. Вие това не можете да ми откажете.

Прѣдседателътъ: Имате думата.

К. Мирски: Г. г. народни прѣдставители! Станехъ да изкажа мнѣние по начина на гласуването, но вмѣнявамъ си за най-голѣмъ дългъ да ви помоля да одобрите съ акламация и публикуването рѣчта на г. първия министъръ, (Ржкоплѣскане отъ мнозинството) защото тя съдържа най-пълно освѣтление, доколкото такова може да се даде, по великото дѣло 22 септемврий 1909 г.

Мнѣнието ми по начина на гласуването е слѣдующето. Въ историята на народитѣ такива актове сѣ, както всички знаете, много рѣдки, и затова, защото се увѣнчава вече дѣлото, необходимо е, по моему, всѣки отъ насъ да гласува велегласно, да се знае, че е гласувалъ за великото дѣло.

Отъ мнозинството: Браво! Прието! (Ржкоплѣскане)

К. Мирски: А ако не стане това, ако не се намира за необходимо поименното гласуване, нека поне стане слѣдующето: откато се гласува прѣдложението, г. прѣдседателътъ да пита, кой е противъ.

Отъ мнозинството: Браво! (Ржкоплѣскане)

Р. Яневъ: Да се гласува чрѣзъ ставане на крака.

К. Мирски: Азъ прѣдложение не направихъ, а само изказахъ едно мнѣние, което да се отбѣлѣжи въ дневницитѣ.

Прѣдседателътъ: Ще туря на гласуване прѣдложението, както е формулирано отъ комисията, а именно: (Чете)

„Членъ единственъ. Одобрява се турско-българскиятъ протоколъ и съглашението по мюфтийския въпросъ, подписани въ Цариградъ на 6 априлий 1909 г., и съгласителното съ компанията на източнитѣ желѣзници, подписано въ София на 13 юний 1909 г.“

—и моля ония г. г. народни прѣдставители, които приематъ прѣдложението тѣй, да си вдигнатъ ржката. (Почти всички вдигатъ. Ржкоплѣскане)

С. Савовъ: Да се отбѣлѣжи, че Теодоръ Теодоровъ не гласува.

Прѣдседателъ: Моля, моля, г. Савовъ!

Констатирамъ, че прѣдложението е прието съ аklamация. Пристъпиме къмъ по-нататъшния дневенъ редъ. Има думата докладчикътъ г. Тишевъ.

Докладчикъ Г. Тишевъ: Г. г. народни прѣдставители! По руско-българския договоръ отъ 6 априлий 1909 г., за сключването на единъ заемъ отъ 82.000.000 л., внесенъ въ Народното събрание съ докладъ на г. министра на финанситъ отъ 22 миналия октомврий, честъ имамъ да ви доложя, че комисиятъ по Министерството на външнитъ работи и на изповѣданията и по финанситъ, въ общитъ си засѣдания, като разгледаха поменатия договоръ и изслушаха освѣтленията и обясненията на г. министра на финанситъ, намѣриха, че заемътъ, прѣдметъ на договора, е най-сполучливъ и сгоденъ за държавното съкровище отъ всички досегашни заеми. Неговитъ условия ви сж извѣстни: срокъ 75 години съ право на ликвидирание на всѣка минута; лихва $4\frac{3}{4}\%$ на година, или 4.025.600 л. лихви и погашения на година до изплащането; платимъ на два срока по равно; курсъ *al pari*; никакви залози, гаранции и други условия. Затова комисиятъ единодушно рѣшиха да дадатъ мнѣние да се одобри и приеме напълно договорътъ на този заемъ — заемъ пѣвенъ по стимула си, както и по значението си е слѣдствията за държавния нашъ кредитъ.

Комисията прѣдлага да се гласува прѣдложението въ тоя видъ: (Чете)

„Руското императорско правителство, като уравни съ руско-турския протоколъ отъ 3 мартъ 1909 г. паричнитъ задължения на България спрямо Турция, произтичащи отъ обявяването на независимостта на България и завземането на източнитъ желѣзници отъ българското правителство, уговори се слѣдното:

„Чл. 1. Прѣдъ видъ окончателното уреждане на паричнитъ претенции на Турция, споменувани въ горѣказания протоколъ, българското царско правителство признава, че дължи на руското императорско правителство сумата отъ осемдесетъ два милиона лева.

„Чл. 2. Българското царско правителство се задължава да изплати този дългъ въ продължение на 75 години съ $4\frac{3}{4}\%$ годишна лихва, или съ годишенъ анюитетъ (лихви и погашение) отъ 4.025.600 л., платими въ два срока и на равни части: на 1 априлий и на 1 октомврий старъ стилъ всѣка година. Първата вноска ще стане на 1 октомврий 1909 г. Руското императорско правителство ще почне да се ползува съ лихвитъ отъ датата на признаването на независимостта на България отъ Турция.

„Уговорено е, че българското царско правителство ще плати, въ случай на нужда, половинъ на сто мѣсечна лихва върху закъснителитъ вноски.

„Чл. 3. Българското царско правителство си запазва правото всѣки моментъ да се освободи съ

„Членъ единственъ. Одобрява се руско-българскиятъ договоръ отъ 6 априлий 1909 г., за сключването на единъ заемъ отъ 82.000.000 л.“

Ето мотивитъ по договора. (Чете)

„М о т и в и

за одобрение руско-българския договоръ отъ 6 априлий 1909 г., за сключването на единъ заемъ отъ 82 милиона лева.

Г. г. народни прѣдставители,

„Уреждането пѣкои висящи въпроси между България и Турция и откупването източнитъ желѣзници, нахождящи се въ българска територия, наложиха на правителството единъ заемъ отъ 82.000.000 л., какъвто то успѣ да сключи съ императорското руско правителство съ договоръ отъ 6 априлий 1909 г., при най-изгодни условия за държавата ни. Заемътъ е направенъ съ $4\frac{3}{4}\%$ годишна лихва, курсъ *al pari*, безъ никаква специална гаранция.

„Моля г. г. народнитъ прѣдставители, на основание чл. 123 отъ конституцията, да гласуватъ и одобрятъ тоя договоръ.

София, 22 октомврий 1909 г.

Министъръ на финанситъ: И. Саллабашевъ.“

А самиятъ договоръ е слѣдующиятъ: (Чете)

„Le Gouvernement Impérial de Russie ayant réglé par le protocole russo-turc du 3 mars 1909 les obligations pécuniaires de la Bulgarie envers la Turquie découlant de la proclamation de l'indépendance de la Bulgarie et la saisie par le Gouvernement Bulgare des Chemins de Fer Orientaux, il a été convenu ce qui suit:

„Art. I. Le Gouvernement Royal de Bulgarie, vu le règlement définitif des prétentions pécuniaires de la Turquie consignées dans le protocole susmentionné, reconnaît devoir au Gouvernement Impérial de Russie la somme de quatre-vingt-deux millions de francs.

„Art. II. Le Gouvernement Royal de Bulgarie s'engage à acquitter cette dette en 75 années au taux de $4\frac{3}{4}\%$ d'intérêt, ce qui constitue une annuité (intérêt et amortissement) de 4.025.600 francs payables en deux termes et en parties égales le 1-er Avril et le 1-er Octobre v. st. de chaque année. Le premier versement aura lieu le 1-er Octobre 1909. Le Gouvernement Impérial de Russie commencera à jouir des intérêts à partir de la date de la reconnaissance de l'indépendance de la Bulgarie par la Turquie.

„Il est entendu que le Gouvernement Royal de Bulgarie paiera, le cas échéant, un demi pour cent d'intérêt par mois sur les arriérés.

„Art. III. Le Gouvernement Royal de Bulgarie a le droit, à tout moment, de se libérer entièrement du

всѣмъ отъ настоящия дългъ, като плати слѣдующия се капиталъ, който остава за погасяване.

„Чл. 4. Всички платежи, прѣдвидени въ настоящия протоколъ, ще ставатъ въ златни левове, въ Парижъ, на заповѣдта на Руската императорска банка.

Петербургъ, 6 априлий 1909 г.

Подписали:

Ad referendum

Ст. Паприковъ.

Иванъ Саллабашевъ.

Подписали:

Ad referendum

Изволски.

(Ржкоплѣскане отъ мнозинството)

Прѣдседателъ: Има думата г. Теодоръ Теодоровъ.

Т. Теодоровъ: Г. г. народни прѣдставители! Прочетениятъ договоръ за заемъ, сключенъ отъ нашето правителство съ руското, по своето съдържание, по условията, които той съдържа въ себе си, а именно, между другото лихва $4\frac{3}{4}$ al ragi, съ 75-годишни погашения, е безподобенъ по своята сгодностъ досега въ нашата история. Такъвъ заемъ може да се сключва, може да се даде само отъ държава, като нашата освободителка, която въ случая се явява проникната единствено отъ едно чувство — отъ чувството да спомогне на България, за да ликвидира едно доста тежко положение, перипетиятъ на което г. министъръ-прѣдседателъ не давна въ своята рѣчь така обстоятелствено прѣдстави, като същевременно подчерта и онази благоволителна и спомагателна роль, която е играла руската дипломация, руското императорско правителство въ ликвидирането въпроса за българската независимостъ. Азъ мисля, че при този именно актъ на руското правителство, сключенъ съ българското правителство — актъ по форма заемъ, но въ сжщностъ единъ актъ, проникнатъ само отъ чувство на помощъ, на помагане и великодушие, ние ще изпълнимъ дълга си къмъ България и къмъ себе си, ако именно този договоръ гласуваме съ акламация; (Ржкоплѣскане) защото само по този начинъ ние ще можемъ да станемъ отзвукъ на онова чувство на признателностъ, което българскиятъ народъ има къмъ нашата велика освободителка и къмъ императорския домъ, както за своето освобождение, тъй и за независимостта, съ която днесъ се сдобива. (Ржкоплѣскане отъ всички страни)

Прѣдседателъ: Г. Хаджиевъ има думата.

Нѣкои прѣдставители: Откажете се!

Прѣдседателъ: Х. Славейковъ.

Секретаръ: П. Паскалевъ.

Началникъ на Стенографското бюро: Т. Гълъбовъ.

chef de la présente dette en payant le montant de la dette en capital demeurant à amortir.

„Art. IV. Tous les paiements prévus par le présent protocole seront effectués en francs, à Paris, à l'ordre de la Banque Impériale de Russie.

Saint-Petersbourg, le 6 Avril 1909.

Ad referendum

(s) S. Paprikoff.

(s) Ivan Sallabacheff.

Ad referendum

(s) Izwolski.

И. Хаджиевъ: Азъ нѣма да говоря по договора

Д. Мишевъ и М. Златановъ: Да живѣе Русия! (Бурни ржкоплѣскания отъ мнозинството и викове „ура!“)

Н. Топаловъ: Да живѣе независима България! (Ржкоплѣсканията продължаватъ. Викове „ура!“)

Н. Поповъ: Да се гласува!

Б. Мирски: Всички вдигае ръка.

Нѣкои прѣдставители: Да се гласува!

Други: То се прие. (Ржкоплѣсканията продължаватъ)

И. Хаджиевъ: Азъ щѣхъ да искамъ нѣкои обяснения по другъ въпросъ...

Прѣдседателъ: Констатирамъ, че рѣшението на комисията, тъй, както се прочете отъ г. докладчика, се прие съ акламация и моля да се отбѣлжи това въ протокола.

Отъ мнозинството: Вѣрно!

Прѣдседателъ: Има думата г. министъръ-прѣдседателъ.

Министъръ-прѣдседателъ А. Малиновъ: Прѣдлагамъ да се вдигне засѣданието и да продължимъ своята работа въ понедѣлникъ.

Понеже утрѣ на 10 $\frac{1}{2}$ ч. има панахида въ църквата „Св. Кралъ“ за падналитъ въ сръбско-българската война, ще моля, които г. г. народни прѣдставители желаятъ, да се явятъ.

Прѣдседателъ: Въ понедѣлникъ засѣданието ще продължи съ сжщия дневенъ редъ.

Вдигамъ засѣданието.

(Вдигнато на 7 ч. 10 м.)

Подпрѣдседатели: { **Н. Гимиджийски.**
 { **Н. Кжневъ.**